

ראשיתו של קומוניזם לאומי יהודי בארץ-ישראל

קורותיה של המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית (פ.ק.פ.) — פאלעסטינער קאמו-ניסטישע פארטיי) לא זכו עד כה למחקר שיטתי. רבים מן המחקרים שהוקדשו לפרשיות שונות מדברי ימיה של המפלגה ניגחו אותה בשל תפיסותיה ומעשיה השליליים, כפי שנתפרשו לרובו של היישוב היהודי בארץ-ישראל. נימה פולמוסית זו אפשר שהיתה בלתי-נמנעת, וזאת משום שהכותבים הסתמכו בעיקר על מקור אחד, והוא — כרוזים, עיתונים וחוברות שפורסמו על-ידי הקומוניסטים עצמם, ובעיקר על-ידי מרכז המפלגה.

עיון בהתפתחויות בעולם הקומוניסטי למן שנות השלושים ואילך, שהטביעו ללא ספק חותמן על דרכה של פ.ק.פ., ויותר מזה הסתמכות על חומר ארכיוני פנימי של הסקציה היהודית, מאפשרים להאיר באור חדש את מגמותיהם של מקצת הקומו-ניסטים היהודיים ולהסביר כיצד הגיעו לידי הערכה חיובית יותר של היישוב.¹ דומה, שראייה חדשה זו תסייע גם ליתר הבנה של ההתרחשויות במפלגה הקומו-ניסטית הישראלית בשנים האחרונות. אכן למן ייסודה של פ.ק.פ. ועד ימינו התלבטה המפלגה הקומוניסטית בארץ, על כל גלגוליה, בשאלת היחס ליישוב היהודי, שאלה שהיתה אקטואלית תמיד, אך הוויכוח נעשה חריף יותר בכל עת משבר בארץ-ישראל או בעולם.

מפלגה קומוניסטית המייחסת לעצמה תפקיד של אוואנגארד מבקשת לפעול בקרב אותו גורם חברתי הנראה לה מתאים לחולל את המהפכה. הקומוניסטים היחידים שנמצאו בארץ בראשית שנות העשרים היו יהודים יוצאי מזרח אירופה, שנתקשו לדבר ערבית, והם העדיפו באופן טבעי לפעול בקרב החלוצים הציוניים בעלי הנטיות השמאליות. ברם כבר בקונגרס השני של הקומאינטרן (יולי—אוגוסט 1920) הטיל לנין על המפלגות הקומוניסטיות את המשימה לבוא בברית זמנית עם הכוחות הדמוקראטיים והבורגניים במושבות של האימפריות הגדולות.² משחלף הגל המהפ-כני באירופה ב-1919 ומשנתבררה העובדה, שמעמד הפועלים במושבות אינו קיים

¹ המחקר הכללי היחיד שהוקדש לתולדות פ.ק.פ. הוא ספרו של ג.ז. ישראלי (פרופ' זאב לאקוויר), 'מפ"ס—פ.ק.פ.—מק"י' (עם עובד, תשי"ג). הספר אינו עומד די הצורך על השוני בין תפיסות מרכז המפלגה והסקציה היהודית, ומשתדל להדגיש את הקירבה שביניהם.

² *Protokoll der II Weltkongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1922), p. 137—143.

כמעט, הגיע הקומאינטרן למסקנה, כי העמים הנתונים לשעבוד קולוניאלי הם בעלי-ברית בכוח. פ.ק.פ. קיבלה את המבנה הלאומי הקיים בארץ-ישראל בשנות העשרים המוקדמות כעובדה מוגמרת; המפלגה הניחה כי תושבי הארץ, כבני אומה מתפתחת ובתוקף היותם גורם מדוכא, יקומו, עם שאר עמי המזרח, נגד הקולוניאליזם האירופי.

הקומאינטרן שלל את האידיאולוגיה הציונית והכחיש את הצורך בשיבת-ציון. פ.ק.פ. טענה כי ההסתדרות הציונית משתפת פעולה עם השלטון הזר, וכי העלייה וההתיישבות אינן אלא מפעל קולוניאליסטי, שיייעודו הבטחת השלטון הבריטי,³ כשם שהתורכים העבירו ארצה את הצ'רקסים, על-מנת שישרתום. הקומוניסטים לא ראו בציונות תנועת שחרור, ובהנחה שהיישוב הקטן לא ירצה בעצמאות הארץ בשל אי-רצונו להישאר מיעוט במדינה ערבית, הם ראו בו מכשיר פריטי לצורך "הפרד ומשול".

הוועידה השביעית של פ.ק.פ. (דצמבר 1930) עמדה בסימן דרישת הקומאינטרן, שהמפלגה תנקוט ערביזאציה, וזאת לאור אי-הצלחתה של המפלגה, שכמעט כל חבריה יהודים, למלא תפקיד כלשהו במאורעות השנה הקודמת. הקומאינטרן הבין בלי ספק שמפלגה קומוניסטית שיהודים עומדים בראשה לא תוכל למשוך לשורר-תיה ערבים רבים. חלק ניכר מן החברים היהודיים נדרש לשוב לברית-המועצות, ושם אבדו למרות מגמת הערביזאציה נשאר רוב הפעילים יהודי, אך במרכז המפלגה היה מעתה רוב ערבי, והיא הפנתה את עיקר מאמציה לטקטור הערבי. הערביזאציה החריפה עוד יותר את ההתנגדות לציונות, ופ.ק.פ. פסקה, כי היישוב כולו ציוני, וכי אין להפריד בין היישוב לבין הציונות.

הנה כי כן התהווה מצב פאראדוקסאלי — יהודים נשאו את דגלו של מאבק קומוניסטי פלשתינאי, ערבי כביכול. יהודים אלה ראו את העלייה היהודית (הקומוניסטים השתמשו לעולם במונח "הגירה") כולה כציונית, ועל-כן כגורם ריאקציוני, בעוד שכמעט רק עלייה זו דווקא היתה מקור לגידולו של "הגורם הפרוגרסיבי היחיד במזרח", הלא הוא כמובן המפלגה הקומוניסטית.⁴

יש לציין שהערביזאציה, שהיתה לאמיתו של דבר כפויה, לא נתקבלה ללא-עוררין. היו ויכוחים פנימיים ביחס להגדרת מאורעות תרפ"ט, והיתה מחלוקת אם יהודים צריכים להשתתף בכל הפגנה ערבית, ואם ההתנגדות לכיבוש הקרקע מחייבת רק הצבת משמרות מחאה, או גם שימוש בנשק. אפשר לטעון שוויכוחים אלה (שלא מצאו ביטוי כלפי חוץ, שהרי המרכז הוא שפרסם כרוזים) אינם מעלים

³ "הקולוניזציה הציונית — קשה למצוא דוגמתה בכל רחבי תבל [...] הקולוניזציה הציונית משתייכת לסוג הכי-ברוטאלי של אינו קולוניזציה בעולם" (י.צ. קולטון, 'החזית הציונית המאוחדת': הסכם בן-גוריון—ז'בוטינסקי' [הוצאת "סער", 1933], עמ' 13—14).

⁴ על תפקידם של חברי פ.ק.פ. בהפצת הרעיון הקומוניסטי במזרח התיכון כולו (לרבות גיוס כמה מחשובי העסקנים של המפלגות הקומוניסטיות באזור) ראה נחמן ליסט, "גלגולי הקומוניזם בארצות ערב ובארץ-ישראל", 'מולד', ב (כה), אדר—ניסן תשכ"ט, עמ' 222—217.

ואינם מורידים, בייחוד במה שנוגע למניעי ההתנגדות לציונות. מכל מקום, היו גילויי נטייה לסטות מן הערביזאציה.⁵

הקונגרס השביעי של הקומאינטרן (יולי—אוגוסט 1935) הטיל על פ.ק.פ. את המשימה לפעול למען יצירת חזית אנטי־אימפריאליסטית בארץ־ישראל, ואף להצטרף לכוחות הלאומיים הערביים, ולדרבנם ליצור חזית כזו.⁶ היה בזה משום יישום התפיסה שמאבקם של המונים נגד המשעבד הזר הוא חלק בלתי־נפרד של מאבק עולמי למען המהפכה. זהו הרקע הרעיוני לתמיכת פ.ק.פ. במרד הערבי שפרץ ב־19 באפריל 1936. החברים הערביים במפלגה נטלו מן ההתחלה חלק פעיל במרד.

ימים מועטים לאחר פרוץ המאורעות יזם אריה לב (מזכיר ועד סניף תל־אביב של פ.ק.פ. [כינויו המחתרתי היה "משה גוי"]) פרסומו של כרוז, שיביע תמיכה במרד הערבי, ועם זאת יקרא ליהודים ולערבים להימנע משיפכות דמים הדדית. טיוטת הכרוז נמסרה לאישורו של הוועד המרכזי, אך זה נמנע זמן רב מתשובה, ולבסוף החזיר הצעת טיוטה משלו לכרוז שיקרא ליהודים ליטול חלק פעיל במרד לצד הערבים.⁷ ועד סניף תל־אביב דחה הצעה זו. כעבור ימים מעטים נדרש ועד הסניף להורות לאחדים מחבריו להצית את בנייני "יריד המזרח" בצפון תל־אביב. משסירב, פוזר הוועד (באמצע מאי 1936), וחבריו גורשו מן המפלגה. אופוזיציה ממשית כזאת נתגלתה רק בתל־אביב, אך גם במקומות אחרים לא עברה למעשה מגמת הטרוור נגד יהודים את גבולות התיאוריה.⁸

המפלגה הקומוניסטית הציגה את עצמה בהצהרותיה כאויבת השלטון במידה העולה אף על מה שאפשר להסיק ממעשיה. רבים מפעיליה נאסרו, והיה הכרח להעמיק את המחתרת. התפתחות זו לא יכלה שלא להדאיג את מרכז המפלגה. בסתיו 1936, זמן־מה לאחר שנסתיימה השביתה הכללית בסקטור הערבי, הגיע הוועד המרכזי למסקנה, שעליו לחפש דרך חדשה, ושנסיונו לאלץ יהודים להילחם לצד הערבים היה משגה. (שינוי היחס למאורעות ב־1936, לעומת יחסה של

⁵ התלבטותם של הקומוניסטים היהודיים ביחס להגדרת מאורעות תרפ"ט והסתייגותם מפעולות טרוור נגד יהודים גונו כסטייה ימנית־אופורטוניסטית ולאומנית־ציונית. ראה החלטות הוועידה השביעית של פ.ק.פ. ותרגומן מערבית אצל ישראל, 'מפ"ס—פ.ק.פ.—מק"י, נספח בעמ' 216.

⁶ *VII Congress of the Communist International (Moscow, 1939)*, p. 300

⁷ לפי שיחה עם אריה לב בבת־ים. הוא היה חבר המפלגה מנעוריו, מראשית שנות העשרים. לאחר שהוצא מן המפלגה, לא חדל להיות קומוניסט, ומצא לו מוצא של כבוד בהצטרפות לבריגאדה הבינ־לאומית שלהמה בספרד. לאחר כשלושה של זמן נמלט עם שרידיה לצרפת, ושם היה עצור במחנה ריכוז של ממשלת וישי עד 1934. עם שחרורו הצטרף לצבא הפולני שלחם בגרמנים. שב לארץ ב־1957.

⁸ במכתב לעיתון 'האור' (שהיה מאז 1930 ביטאון חוקי, למעשה, של פ.ק.פ., אך שסומך ל־1935 נעשה עורכו, ע"ד מ. שטיין, טרוצקיסט, והעיתון נשאר ברשותו) סיפר "פועל" כי פ.ק.פ. שלחה חברים להשליך פצצות בבית־הפועלים בחיפה, ברחוב גאולה בחיפה ובבנייני התערוכה בתל־אביב. לדעתו של כותב המכתב מורכבת המפלגה מלאומנים ערביים וממספר יהודים מנוונים. ראה 'האור', ו, גליון 13 (7.12.36).

פ.ק.פ. למאורעות תרפ"ט בזמנם, נבע ממגמת הערביזאציה). עם פרוץ המהור-מות נעצרו שניים מן הבולטים בחבריו, המזכיר הכללי רדואן אל-חילו (כינויו המחתרתי היה "מוסה") ומאיר סלונים. הנותרים, ובראשם שמחה צברי וחליל סגיר, החליטו על הקמת סקציה יהודית, שתפקידה יהיה להתאים את הקו הכללי של המפלגה לתנאים המיוחדים השוררים בסקטור היהודי.⁹ התאריך המדויק של קבלת ההחלטה אינו ידוע, וחסר חומר תעודתי המפרט את העמדות בתוך הוועד המרכזי, שקיים את ישיבותיו בדירות פרטיות, וללא רישום פרוטוקול. עם זאת מותר להניח, שההחלטה נתקבלה לאחר שהמציאות הוכיחה, כי בלעדי מוסד קרוב יותר לרחוב היהודי עלול המרכז להזוור על שגיאותיו. הוועד המרכזי הטיל על הסקציה היהודית להתאים את פעולות המפלגה ברחוב היהודי לתנאיו המיוחדים. לאמיתו של דבר לא היה בהחלטה זו משום חידוש. ליד מפלגות קומוניסטיות שהתארגנו לאחר מלחמת העולם הראשונה בארצות בעלות אוכלוסייה יהודית ניכרת הוקמו סקציות יהודיות, שהחשובה שבהן, הִיִּבְסְקָצִיָה, נתקיימה בברית-המועצות עד שנת 1930.¹⁰

הסקציה היהודית אורגנה ב-1937 על-ידי נציגויות ועדי הסניפים בסקטור היהודי. היא פעלה בעיקר בירושלים, אשר בה נתרכו קאדר יהודי חזק יחסית, שגרעינו סטודנטים פעילים. בראש הסקציה היהודית הועמד חנוך בוז'זה (כינויו המחתרתי היה "זקן").¹¹ הסקציה הוקמה, כאמור, משום צורך מוגדר. אך במרוצת הזמן נתברר, שהקצאת מסגרת ארגונית נפרדת זו היתה ראשיתו של נסיון לבחון דברים מחדש, נסיון שהיה עתיד להביא לידי התפתחות מעניינת. יש להדגיש, כי בוז'זה לא נמנה עם האופוזיציה ב-1936 (באותו זמן אף לא מילא תפקיד בולט במפלגה). אדרבה, הוא נטה לקו של הוועד המרכזי, ועל כן מינה אותו המרכז למזכיר הסקציה היהודית.

היחסים הכלליים בין יהודים וערבים בארץ בשנים 1936—1937 גרמו את ניתוק הקשר הישיר שבין חברי המפלגה משני העמים. משום כך נתחזקה הנטייה לפעילות עצמאית על-פי תנאי הרחוב היהודי. מכיוון שהקאדר היהודי היה נתון לרדיפות, דחף בוז'זה את חבריו להצטרף למפלגות ולארגונים מזכירים לשם השגת הסוואה, שתאפשר להם את המשך הפעולה במחתרת.

⁹ גב' שמחה צברי (תל-אביב) סיפרה לי כי בישיבה שבה הוחלט על הקמת הסקציה השתתף גם אחד מראשי המפלגה הקומוניסטית הסורית — פרג'אללה אל-חילו, שנעשה לימים מזכיר המפלגה הקומוניסטית הלבנונית. הוא הכיר מקרוב את התהליך שהביא לאחר-מכן לפירוד בין הסורים והלבנונים, וצייד בהתלהבות בהקמת הסקציה היהודית. יחיאל הלפרן, ישראל והקומוניזם (הוצאת מפא"י, תשי"א), עמ' 159.

¹⁰ נולד בלודו ב-1910. קיבל חינוך עברי וציוני בפולין, ועלה לארץ בהיותו בן 18 במסגרת הכשרת השומר הצעיר, שעבדה בכרכור וייסדה את עין-שמר. בוז'זה פרש מן הקיבוץ עם הצטרפותו לפ.ק.פ. בראשית שנות השלושים, ועבד זמן-מה כפועל בבניין ובפרדס. מ-1934 למד ביולוגיה באוניברסיטה העברית, ולימים הצטיין כפיזיקאי בעל הישגים בתחום חקר חלבוניהדם. נפטר בשנת 1964.

טאקטיקה זו, הידועה במפלגות הקומוניסטיות כשיטת "הסוס הטרויאני", והנהוגה גם בארצות שבהן פעילות המפלגה מותרת, עוררה קשיים מסוימים בין החברים. נשמעו טענות שאין היא מוסרית ושהיא גורמת פיצול האישיות, בשעה שעל חברים להעמיד פני ציונים. בסופו של דבר שוכנעו מרבית החברים, ונצטרפו למסגרות ציוניות מוכרות. ההצדקה היתה שטאקטיקה זו אינה אלא שיטת עבודה. האוואנגארד צריך להימצא עם "המונים" (במינוח הקומוניסטי — אנשים מאורגנים), להדריך, לחנכם "ולשחררם מהשפעת הבורגנות ונושאת-כליה הציונות".¹² מזכירות הסקציה הורתה לחבריה, שמנהיגי הציונות יודעים שצפויה להם סכנה מן הקומוניסטים, ועל כן מבקשים הם להרחיקם מן המונים. מצבה הבלתי-חוקי של המפלגה מסייע ליריביה לבודדה. הואיל ואין המונים יהודיים בארץ מחוץ לארגונים הקיימים, ומכיוון שרוב היהודים המאורגנים נמצאים במפלגות ובארגונים ציוניים, יש לחדור לתוכם. מזכירות הסקציה החליטה לנקוט טאקטיקה זו לטווח ארוך: להיצמד אל הציבור הנמצא במפלגות הציוניות, להבחין בינו לבין הנהגתו, להסתגל לרמת התפיסה שלו, ולהיאבק יחד עמו על דרישות יום-יומיות חלקיות, כגון שיפור תנאי-עבודה, חינוך חנם והזלת מחירי מצרכים חיוניים; וכך להביאו במרוצת הזמן, לידי שינוי הדרגתי בתפיסותיו הפוליטיות.

בהתאם לכך היתה מזכירות הסקציה מעוניינת לחזק ארגונים קיימים, ובעיקר את הסתדרות העובדים, בהכירה כי רק איגוד מקצועי חזק יוכל להיאבק למען הפועל. בכך הרגה ממדיניותה המסורתית של המפלגה. הואיל והקומוניסטים ביקשו לקשור קשרים עם אנשים חדשים, מחוץ למסגרתם הצרה, החליטה המזכירות, כי חברי הסקציה ישתדלו לקבל תפקידים ולרכוש עמדות השפעה בארגונים המוכרים. אין ספק שהחלטה זו מקורה היה גם בהכרה, שלא ניתן לאדם לפעול בהסתדרות העובדים או בארגון כלשהו כבלתי-מפלגתי בלא לעורר חשד. גישה קונסטרוקטיבית זו הביאה להישגים של ממש לחברי הסקציה בירושלים, ובעיקר בהסתדרות הסטודנטים ובסניף הנוער העובד.¹³ ההישגים עודדו את חברי הסקציה לפעילות נוספת, שהיתה בניגוד לגישתה הכיתתית של פ.ק.פ. מאז ייסודה.

¹² החומר הארכיוני הקשור לתולדות הסקציה היהודית והשתלשלותה מצוי בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. סימנו קד"ש 1272. החומר הארכיוני אינו שלם. חשוב שם תיק 52, הכולל עשרות כרוזים שהוצאו על-ידי הסקציה. מכיוון שהוצאו ללא פיקוח של הצנזורה, יכולים הם להקנות ידע רב. בתיקים 9—11 יש חומר על הטאקטיקה של "הסוס הטרויאני". בחזר לקאדר (בשם "הופעתנו הבלתי-ליגלית שאלה מוסרית") מציינת מזכירות הסקציה, שלא הקומוניסטים הם שיצרו את התנאים המאלצים אותם לנהוג בדרך זו.

¹³ עדות ברורה על פעילותו של אחד החברים הבלטים לפי הקו החדש יש בכרוז "האמת" מאפריל 1942, התובע את שחרורו של שמשון (סניה) פרישברג. הכרוז מציין, שפעולתו הציבורית של פרישברג כללה עבודה של שנה וחצי בנוער העובד, וכי הוא עמל ככל יכולתו להעלאת הרמה התרבותית וההכרתית של חברי הסניף. הוא היה גם פעיל בהסתדרות הסטודנטים, היה ממניחי היסוד ל"חוג למלחמה בבערות", ואף ארגן מחנות עבודה.

מנסיון העבודה הלגאלית למדו חברי הסקציה להעריך חוגים שנראו להם פרו-גרסיביים. הם הגיעו למסקנה, שגישתה של המפלגה הרואה בציונות חזית אחת ויחידה היא מוטעית. מסקנה זו השתלבה בהערכה מחודשת של המבנה הכלכלי והחברתי של היישוב. יש לזכור, כי הקו המנחה את הערביזאציה היה, שהיישוב הוא מיעוט קולוניאטורי. עתה התפתחה תפיסה ממותנת יותר, שביישוב היהודי יכולה להתפתח מגמה לברית עם התנועה הערבית הלאומית.

מעתה ראו חברי הסקציה ביתר בהירות את הדיפרנציאציה ביישוב, והבינו כי אין זה משק המבוסס על מונוקולטורה (כגון פרדסנות), וכי יש ביישוב גרעינים של התפתחות נורמאלית. חידושה של מזכירות הסקציה היה בראיית הדיפרנציאציה ביישוב, ובהסקת המסקנות ממנה. רק עתה עמדו על השוני שבין אידיאולוגיה לבין סטרקטורה פוליטית וארגונית. הם הוסיפו לדבוק בדעה, שהאידיאולוגיה הציונית היא לאומנית, בורגנית, קשורה לאימפריאליזם ואוטופית, אך הודו שיש ביישוב היהודי גם מעמד פועלים ושכבות ביניים מנוצלות. מזכירות הסקציה הבינה שאף פועל ציוני הוא פועל. הקומוניסטים האמינו, שהאינטרסים של הפועלים אינם עולים בקנה אחד עם הציונות, וקיוו שההמונים אף הם יגיעו למסקנה, שהציונות לא תצליח לקיים את הבטחותיה. אלא שהם הניחו כי הפועלים דבקים עדיין בציונות מכיוון שהם חוששים, כי בלעדיה לא יוכלו להתקיים בארץ. מזכירות הסקציה קיוותה, שרוב היישוב יגיע לבסוף לידי השחררות מן האשליות הציוניות, וכך יהיה בעל-ברית להמוני הערבים בשחרור הארץ מידי הבריטים ובמלחמת המעמדות.¹⁴

ריבוי הפגיעות ביהודים מידי הכנופיות הערביות, והעובדה שהוועד המרכזי ניסה להניא את מזכירות הסקציה מפרסום כרוזים בגנות הטרור האנטי-יהודי חיוקו את הכרתם של ראשי הסקציה בצדקת דרכם. המרכז טען שהטרור הוא עניין שולי, ואינו פוגם במגמה הראשית — המאבק נגד השלטון הזר. יהודים אמנם נהרגים, ואין לשמוח על כך, הסביר הוועד המרכזי, אך הדבר קורה משום שהציונות היא בת חסות של האימפריאליזם, ואשר לסקציה, היא אמנם שללה כל שיתוף פעולה בין ארגון "ההגנה" לבין שלטונות הצבא בדיכוי המרד הערבי, אך הגיעה למסקנה, שליהודים מותר להתגונן, וקודם כול כנגד טרור אינדיבידואלי; לכך נמצא ביסוס בתפיסה הלגיטימית. מזכירות הסקציה התנגדה לטרור הערבי לא רק בשל שלילת טרור אנטי-יהודי לשמו, אלא גם משום שהבינה, שהטרור מהווה סטייה מן המאבק האנטי-אימפריאליסטי, ומעל לכול הוא מעמיק את התהום שבין יהודים לערבים. מזכירות הסקציה חששה, שהטרור הערבי יסייע להנהגה הציונית לאחד תחת מרותה את היישוב כולו. הוויכוחים הפנימיים אם מותר ליהודי להתגונן וכיצד נראים

¹⁴ "קד"ש 1272, תיק 14. וזה בניגוד לערביזאציה כפי שנתמזתה בפרסום בלתי-חוקי מ-1930 ("מול חזית השיסוי"), שבו נאמר כי הבורגנות היהודית חוששת, ש"רבים מהפועלים היהודיים יצטרפו למפלגה הקומוניסטית, כדי לעזור לתנועת השחרור הערבית למלא את חובתה המעמדית". כלומר, לא נחזה אז כל עתיד לסקטור היהודי עצמו.

תמימים, אך יש לזכור שבאותה עת לא קל היה לעורר שאלות אפיקורסיות במפלגה קומוניסטית. וכך הגיעה הסקציה לידי הערכה חדשה של ארגון "ההגנה". שהיתה שונה במקצת מהערכתו של מרכז המפלגה.¹⁵

ב־1937 ירדה מאוד סמכותו של הוועד המרכזי. למעצרו של חבריו והחילופים התמידיים בהרכבו נצטרפו עובדות נוספות וביניהן, שחלק מן הקומוניסטים הוותיקים הוגלו מן הארץ או שיצאו להילחם בספרד, וכן שהקאדר הערבי הקטן התפורר תחת לחץ הוועד הערבי העליון, וייחודו נעלם. עובדות אלו חיזקו את תהליך ההתפתחות בסקציה היהודית, והבטיחו את האוטונומיה שלה. הסקציה נתחזקה גם מפני שהוועד המרכזי עלה בקיצוניותו אף על ההנהגה הערבית הלאומית בהתנגדו להפסקת השביתה הכללית בסקטור הערבי בסתיו 1936 בנימוק, שהתערבותם של מלכי ערב משרתת את האימפריאליזם, וכי מטרות המרד הערבי עדיין לא הושגו.

בתקופה זו נראה, שהוועד המרכזי מזדהה עם התנועה הערבית הלאומית, ואילו בסקציה היהודית בתרחשה תמורה שמשמעה היה התקרבות — אמנם לא עד כדי הזדהות — להבנת גורמים הפועלים במסגרת היישוב. יש לציין, שגם מבחינה נפשית וגם מבחינה רעיונית לא היה בהתפתחות זו משום התרחקות מן הקומוניזם. יתרה מזאת, אין להבין את ההתפתחות בסקציה היהודית בלא הכרת ההתרחשות בעולם הקומוניסטי. הריחוק הגובר בין הוועד המרכזי לבין מזכירות הסקציה נבע, בעיקרו של דבר, לא מפילוג או ממאבק זרמים במפלגה, אלא משינוי ערכים בעולם הקומוניסטי מאז 1935.

עקב עליית הנאצים לשלטון בגרמניה והחשש שברית של גרמניה ויפן או התקרבות גרמניה למעצמות הדמוקרטיות תאיים על ברית-המועצות בחידוש ההתערבות, חלו תמורות יסודיות במדיניות החוץ הסובייטית, שתוכנן התקרבות למעצמות הדמוקרטיות. ברוח זו ביטא גיאורגי דימיטרוב בקונגרס השביעי של הקומאינטרן (יולי—אוגוסט 1935) גישה חדשה, שלפיה שומה על המפלגות הקומוניסטיות לחתור לשיתוף פעולה של מעמד הפועלים עם שכבות אחרות נגד איום הפאשיזם. מעתה הציב לפניו הקומאינטרן את המשימה להקים חזית מאוחדת של פועלים וחזית עממית שתכלול את כל הגורמים העוינים את גרמניה.

דומה, שבעוד שהעולם הקומוניסטי קיבל התפתחות זו כשינוי תכסיסי, שהרי ידע, שטאקטיקה זו של נסיגה היא צורך השעה, ואין בה ויתור על האסטרטגיה החותרת לכיבוש העולם, נמצאו קומוניסטים בודדים ששמחו על התפתחות זו, ולא אבו לראות בה תכסיס בלבד. מקצת הקומוניסטים היהודיים בארץ ביקשו לישם

¹⁵ שם, תיק 14, עמ' 2. וכן בחומר של פ.ק.פ. שנתפס בידי ההגנה ושפורסם עליידיה בתל-אביב באוקטובר 1941 תחת הכותרת "כ"א תעודות של פ.ק.פ." (הפרסום נאמן למקור). בתעודה יח, עמ' 96, נתבעים החברים הקומוניסטים בהגנה לפעול למען נאמנות להנהגת היישוב (כך!) ולא לשלטונות הפריטיים; חברות בהגנה אמנם אינה חובה, נאמר שם, אך כל אדם הפעיל בענייני ציבור לא יוכל שלא לעורר חשד אם אינו חבר בהגנה.

את הגישה החדשה בארץ-ישראל בלי הסתייגות, ונראה שהזדהות זו עם ההתפתחות בקומוניזם העולמי נראתה לימים בעיני הוועד המרכזי כגרועה אף יותר מהסתייגות מן הטאקטיקה החדשה של הקומאינטרן.¹⁶ אכן הטאקטיקה החדשה חוללה תמורות עמוקות בתפיסתם של חלק מן הקומוניסטים היהודיים. למן ימי לנין חונכו הקומוניסטים על אי-הצורך בהגנת המולדת, והיו על כל פנים שווי-נפש לגורלה. ברם גישה זו לא גרמה להם לבטים נפשיים חמורים, שהרי ברית-המועצות לא יצאה למלחמת כיבוש. לעומת זאת נאלצו הקומוניסטים היהודיים בארץ להיאבק כל העת עם היישוב המאורגן. עתה יכלו להסיק מן הקריאה לחזית מאוחדת ולחזית עממית כי יש להם גם תפקיד חיובי בסקטור היהודי. יצוין כי לאחר 1936 עלו לארץ כמה קומוניסטים שהיו בעלי נסיון בפעילות בחזית עממית בארצות שמהן באו, ולא מקרה הוא שבחומר כתוב פנימי של הסקציה מאז נזכרים פעמים רבות השמות של דימיטרוב, כמי שהעלה את הקריאה להקמת חזית עממית, ושל מוריס טורו, כמי שהצליח להגשימה בתנאי ארצו — צרפת.

שונה היתה עמדתו של הוועד המרכזי. מוסה שב ממוסקבה, וכעבור יומיים (ב-22.10.35) הציג לפני מרכז המפלגה את החלטות הקונגרס השביעי של הקומאינטרן. הוחלט שהקאדר הערבי ייכנס למפלגות ערביות על-פי שיטת "הסוס הטרויאני". באשר לפעילות הקאדר היהודי נקבע, כי אין המפלגה יכולה לפעול יחד עם ציונים נגד ערבים.¹⁷ הוועד המרכזי לא קיבל את התכנית להקים חזית עממית בארץ כעניין אקטואלי, ובוודאי לא בסקטור היהודי.

כשנתיים לאחר מכן פעלה מזכירות הסקציה היהודית למען שינוי גישה זו. היא נסתייעה באחת מן הסתירות העיקריות של הקומאינטרן בשאלה הקולוניאלית. מצד אחד שאפו הקומוניסטים ליצירתו של אוואנגארד פרולטארי, ומצד שני פעלו להקמתה של חזית לאומית במושבות, משותפת לפועלים ולכוחות בורגניים ואפילו פיאודאליים. פ.ק.פ. הניחה כי בעוד שלערבים בארץ יש חזית לאומית שצריך לתמוך בתביעותיה ולהתעלם מאופי מנהיגיה, ליישוב היהודי אין שום אינטרס לאומי, ולפיכך אין להקים חזית משותפת עם הארגונים הציוניים. אמנם בעמדה זו של הוועד המרכזי חל שינוי חשוב ב-1937.

התכנית הבריטית מקיץ 1937 לחלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות, יהודית וערבית, ולהמשך השליטה הבריטית באזורים אחדים, עוררה פולמוס הריף ביישוב

¹⁶ בוויכוחים בין הוועד המרכזי ומזכירות הסקציה בשלהי 1939 טענו חברי הוועד המרכזי, כי אנשי הסקציה לא הבינו את מניעי הקומאינטרן. לדעתם טען דימיטרוב, שתנאי מוקדם ליצירת חזית מאוחדת של מעמד הפועלים הוא קיומה של מפלגה קומוניסטית חזקה המשפיעה על ההמונים; וכי תנאי להקמת חזית עממית הוא יצירת חזית מאוחדת של מעמד הפועלים; ותנאים אלה אינם מצויים בארץ. חברי הוועד המרכזי ראו הוכחה לסטייה ציונית באי-ההבנה שגילה, לדעתם, מזכיר ועד סניף המפלגה בירושלים לגבי הבלד בין מאבק למען חזית עממית לבין הרצון להקים חזית עממית זו בכל מחיר. תעודה ד' מ"כ"א תעודות של פ.ק.פ./ עמ' 34—37.

¹⁷ ידיעה מודיעינית של "ההגנה". ארכיון ההגנה, תיק 8/43.

ובתנועה הציונית. פ.ק.פ. שללה מכול וכול את תכנית החלוקה, והוועד המרכזי יצא בקריאה להבנה יהודית-ערבית כאלטרנטיבה להצעתה של הוועדה המלכותית. זהו הרקע להוצאתו בעברית של 'קול העם: אורגן המפלגה הקומוניסטית'. הירחון הבלתי-יחוקי, בעריכתה של שמחה צברי ("מרים"), שלל בשלושת גליונותיו הראשונים (אוגוסט, ספטמבר, אוקטובר 1937) את התכנית הבריטית, והביע אהדה לוועידה הפאן-ערבית לענייני ארץ-ישראל שנתכנסה בבלודאן (ליד דמשק) באותם החודשים. במיוחד צידד העיתון בהקמתה של ממשלה דמוקרטית נבחרת ובהבטחת שיווי-זכויות ליישוב היהודי, לאחר שזה יוותר על כל מחשבת כיבוש. התכנית להשגת הבנה בין שני העמים, שיוחסה לממשלת עיראק, תמכה בשמירת היחס המספרי שבין יהודים וערבים בארץ-ישראל, תוך הבטחת זכויות הארסיים והפלי-חיים. תכנית זו, לו בוצעה, היתה מונעת את המשך ההתיישבות הציונית בתואנה של הגנה על זכויות הפלחים, ויש לשים לב שזכויות אורח הובטחו ליהודים רק בתנאי שיוותרו על הציונות. אף-על-פי-כן היה בתכניתו החדשה של הוועד המרכזי משום שינוי עמדה ביחס ליישוב היהודי. עובדה היא שמרכזו המפלגה הוא שהחליט על הקמת הסקציה היהודית, ושבקריאתו להבנה יהודית-ערבית חתר לשיתוף פעולה של כל תושבי הארץ נגד השלטון הזר. אמנם מן ההסכמה לשמירה על היחס המספרי שבין יהודים וערבים נשתמעה נכונות להסכים לעלייה מוגבלת, שכן הריבוי הטבעי של הערבים היה עודף. ברם ספק אם הוועד המרכזי היה בשל להסיק מסקנות מהתכנית להשגת הבנה בין העמים. מכל מקום, לתביעה לדה-ציוניזאציה של היישוב היהודי לא צורפה תביעה שהערבים יתייחסו אליו יחס חיובי יותר.

לעומת זאת סברה מזכירות הסקציה שפולמוס החלוקה הוא ההזדמנות הנאותה ליצירת חזית עממית, כשהקו המפריד אינו בין ציונים ללא-ציונים, כדעת הוועד המרכזי, אלא בין שוללי תכנית החלוקה לבין מחייביה.¹⁸ מזכירות הסקציה חיפשה קשר אל השוללים בשמאל הציוני, שהרי התנגדות הרביזיוניסטים לתכנית החלוקה היוותה נקודת תורפה למגמת החזית העממית. החל ויכוח בסקציה היהודית באילו מפלגות יש לפעול, רק קומוניסטים חדשים או בלתי-ידועים יכלו לחדור למפלגות ציוניות בלא לעורר חשד. רבים מאלה העדיפו, באורח טבעי, למצוא מסתור במפלגות השמאל ההסתדרותי, ובעיקר בפועלי-ציון שמאל המפולגת, או בליגה הסוציאליסטית המקורבת לשומר הצעיר. דומה שנוצר כאן מעין מסלול דו-סטרי.

¹⁸ קד"ש 1272, תיק 10. בחזון פנימי לקאדר נאמר, שתכנית החלוקה הוכיחה מה לב הייאוש במחנה הציוני. לכן יש להגביר את הפעילות בארגונים המזכירים. בתיק 9 מוצאים אנו שיש לרכז את עיקר המאמצים בפעילות במפא"י. אולי היתה הכוונה להתסיס את חוגי הקיבוץ המאוחד, הגם שהתנגדותם לחלוקת הארץ נבעה ממניעים שונים מאלה של הקומוניסטים. בתעודה יח מ"א תעודות של פ.ק.פ. (עמ' 90-100) יש הערכה, כי השומר הצעיר היה הגורם הפוליטי היחיד שהופיע כגוף מלוכד נגד תכנית החלוקה. מזכירות הסקציה הכתה עליחטא על שלא ידעה לעבוד כהלכה בתנועה זו, ולהפכה למרכז לשוללי החלוקה.

מחד גיסא היו קומוניסטים מסתננים אל מפלגות השמאל הקטנות, ומאידך גיסא במשכו מקצת חברי מפלגות אלו שמאלה ועברו למפלגה הקומוניסטית. אלא שחברי מזכירות הסקציה ייחסו את ההסתננות למפלגות השמאל הקטנות גם לחוסר אמונה של חבריהם בפעולה קונסטרוקטיבית בקנה-מידה גדול. רק חדירה למפא"י בלבד ולתנועת הנוער העובד, כך הם סברו, תפתח לפנייהם שדה פעולה נרחב בארגונים ההמוניים.¹⁹ אמנם במגמה זו היתה סתירה מסוימת לעקרונות הסקציה. מזכירות הסקציה ויתרה כבר קודם לכן על התפיסה הקומוניסטית שלפיה השמאל הלא-קומוניסטי הוא האויב הגרוע ביותר. בכל העולם גילו הקומוניסטים איבה למפלגות הסוציאלי-דמוקרטיות, והאשימו אותן שהן מונעות ראדיקאליזאציה של מעמד הפועלים ובכך הן דוחות את המהפכה; ופ.ק.פ. גילתה בשנים הקודמות איבה חריפה עוד יותר למפלגות הפועלים הציוניות. משום החתירה לחזית עממית בתנאי הארץ חזרה בה מזכירות הסקציה מאיבה זו; אך משום ששללה את העבודה הסרת המשמעות בסיעות הקטנות ובייחוד לנכח הנטיות הכיתתיות של פועלי-ציון שמאל, וכן משום שהעריכה שהמסתור בסיעות הקטנות אינו טוב, כי נקל לשלטונות לפקח על הארגונים הקטנים מאשר על הארגונים הגדולים, שבה מזכירות הסקציה לנקיטת עמדה קרובה לזו של הוועד המרכזי, וטענה כי תפקיד סיעות השמאל להגן על האגף השמאלי של הציונות, ולמנוע הצטרפות יסודות מהפכניים למפלגה הקומוניסטית.

עם זאת היו בלבטי הסקציה מגמות של התקרבות להבנת בעיות היישוב. כאן המקום לעמוד על עובדה חשובה, והיא ארעיותו של הקאדר היהודי בארץ-ישראל. בשל הרצון לשוב ולהגשים את המהפכה בברית-המועצות, וכן בשל הגירוש הבלתי-פוסק של קומוניסטים מן הארץ לא נתגבש קאדר בעל מסורת וותק שראה את עתידו בארץ אכן ברובם המכריע היו חברי המפלגה ילידי מזרח אירופה). במשך שנים רבות פקפקו הוועד המרכזי וחברים רבים בעתידו של היישוב היהודי. הם האמינו, שגירוש הבריטים יביא גם ליציאת מרבית היהודים בני המיעוט התלוי בשלטון האימפריאליסטי. בכך היו קרובים לעמדת ההנהגה הערבית הלא-ומית. חידושה החשוב של הסקציה היהודית היה בהכרה ביציבותו של היישוב כגורם שייטול חלק בעיצוב עתידה של הארץ. היא ראתה אפוא צורך לפעול בקרב היישוב, שהוא גורם בעל ערך עצמי, ולא רק משרת של כוח זר.

מכל מקום הסקציה היהודית נתחזקה, ומיוני 1938 (לאחר מעצרה של שמחה צברי) נעשה 'קול-העם' בטאון הסקציה היהודית. ההסוואה כחברי גופים מוכרים אפשרה לקומוניסטים היהודיים, בעיקר בירושלים, לערוך התרמה למען המחנה הרפובליקני בספרד. לאחר מכן פעלו הקומוניסטים למען חיווק המצדדים בהבלגה ובהימנעות מתגובה נגד הטרור הערבי. הם יזמו את החוברת 'לא תרצח' וכינוס עצרות והוצאת כרוזים בגנות הפרת ההבלגה. באותו זמן החלו נוטלים חלק פעיל בייסוד "הליגה להתקרבות ושיתוף יהודי-ערבי". מרבית האישים שנטלו חלק

¹⁹ קד"ש 1272, תיק 9, תעודה יח, מ"כ"א תעודות של פ.ק.פ.

בפעולות אלו היו אינטלקטואלים ידועי-שם ומורי האוניברסיטה, שלא תמיד ידעו או יכלו לארגן כינוסים וישיבות, ולפרסם כרוזים ומודעות. חברי הסקציה בירוש-לים, ובהם אחדים מתלמידיהם של אותם פרופטורים, הם שדחפו את מוריהם לפעילות, בלי להציג את עצמם כקומוניסטים. חברי הסקציה קיוו שמאבק למען הבנה יהודית-ערבית יקרב גם ציונים לעמדתם, אך נמנעו מהצגה מפורשת של תכנית מפלגתם להבנה בין שני העמים, כי חששו שוויכוחים על תכנית זו עלולים להחליש את הליגה להתקרבות ושיתוף יהודי-ערבי.²⁰

בראשית 1939 דעך המרד הערבי ונחלש הלחץ של ההנהגה הערבית על הקומו-ניסטים. הקאדר הערבי התאושש וחדש את פעילותו. תוצאותיה של התפתחות זו הורגשו עד מהרה במכלול היחסים שבין הגורמים השונים בתוך המפלגה. יש לזכור שבשנים 1937—1939 היוותה הסקציה היהודית למעשה את המפלגה, שהרי מספר החברים הערבים היה מבוטל. עתה ביקש הוועד המרכזי, בראשות מוסה, לחזק את מעמדו. משום שהיו אמונים על חשיבה דיאלקטית ומשום שהסתמכו על תקדימים בדברי ימי מפלגות קומוניסטיות, חששו מוסה וחבריו, שאם לא תיבלם ההתפתחות בסקציה היהודית, סופה שתביא לפילוג במפלגה או שתרחיק ממנה חלק מפעיליה. העימות גבר בתל-אביב, שאליה עבר בזיוזה באותה שנה.

הוועד המרכזי חלק עתה על השקפת היסוד של מזכירות הסקציה, כי קיימת דיפרנציאציה ביישוב היהודי. חברי הוועד חזרו על הטענה, שהציונות אחידה והניגודים המצויים בחוכה הם רק תחבולה להטעות את מעמד הפועלים באשליה שקיימות ביישוב גישות חברתיות שונות. הוועד המרכזי ביקש לפעול באופן שיביא לידי חידוד עמדות במחנה הציוני ולידי חיזוקם של המאקסימאליסטים; וזאת כדי ליצור רושם אצל ציונים בעלי נטיות שמאליות או אצל יהודים שציונותם אינה איתנה, כי פניה האמיתיים של הציונות קיצונית, ובכך לגרום משבר אמון שיביא להתרחקות מן הציונות.²¹ מכאן מובנת טענתו של הוועד המרכזי, כי לאחר שתכנית החלוקה נגנזה למעשה אין עוד מקום לנסיון להקים חזית עממית בנושא אחר.

הוועד המרכזי חשב אפוא שאין מקום לכל פעולה קונסטרוקטיבית ביישוב היהודי, וביקש רק להביא ציונים לכלל ייאוש ועריקה. אין ספק שפעילותם המחתרנית של מקצת מן הקומוניסטים עוררה אצלם הלך-רוח של עוינות כלפי הסביבה. בגלל החשש שפעולה בקנה מידה גדול תגרום "נפילה", נטו רבים

²⁰ בפעולה נגד הפרת ההבלגה בלטו אישים כפרופ' ד. קבנר ודוד ילין. בפעילות "הליגה להתקרבות" בלטו ד"ר שמואל הוגו-ברגמן וד"ר ארנסט סימון (קד"ש 1272, תיק 14, עמ' 8—9). פרופ' סימון אמר לי בשיחה בירושלים, שאכן נודע במרכז "הליגה להתקרבות" שבין חבריה מצויים פעילים קומוניסטים, שרובם הסתופפו בצל י. פטרזייל (הוא היה מעורכי החוברות 'לא תרצח' [ירושלים, 1938] ו'גד הטרור' [ירושלים, 1939]), במסווה של חברי פועלי-ציון-שמאל.

²¹ קד"ש 1272, תיק 17. דיבור על דיפרנציאציה, טען, משמעו הכרה בפרוגרסיביות של הציונות.

להצטמצם בפעולה מחתרנית פנימית, לוותר על העבודה הלאומית המכוונת לחנך את הציונים בכיוון הנראה להם, ואף להפסיק כליל את העבודה בסקטור היהודי. מקצתם יצרו להם תיאוריה, שהפועל היהודי ריאקציוני במיוחד, ובצדה אמונה, עיוורת למעשה, באפשרות של הצלחה בסקטור הערבי.²² יש לזכור שהקאדר חונך לציות מוחלט והימנעות מעצמאות מחשבתית. והבדלי הגישה היו גם פועל יוצא של מאבק נפשי אצל הקומוניסטים, שבגשמתם שימשה האמונה בתיקון העולם בערבוביה עם השאיפה להרס הקיים. מגמה אחרונה זו מצאה ביטוי בהזדמנויות רבות בקרב החוגים השמרניים שבמפלגה, שעמדתם המתנכרת ליישוב לא נשתנתה. מאחר שהוועד המרכזי עמד על דעתו, קוימו ישיבות בירור של נציגי שני הגופים, בפגישות אלה חזרו חברי הוועד המרכזי על טענתם, כי הכוח הפרוגרסיבי היחיד בארץ הם הערבים. לעומתם טען מזכיר ועד סניף ירושלים של הסקציה, כי שומה על המפלגה לנסות להוכיח ליישוב, שתביעות ציוניות מאקסימאליסטיות אינן משרתות אותו, ושהמפלגה היא כוח מתקדם הלוחם למען הדרישות הלאומיות של היהודים בארץ. על דברים אלה השיבו חברי הוועד המרכזי בשלילה, והסתמכו על סטאלין עצמו, שבשעה שבא להגדיר את תכונותיו של לאום, ציין במפורש שהיהודים אינם נכללים בקטגוריה זו.²³

דברי ראשי הסקציה בוויכוח זה מעידים על התפתחות שנתפרשה למייצגי הקו המסורתי כסטייה ציונית. חברי מזכירות הסקציה נוכחו כי שוב אי-אפשר לראות את היישוב היהודי כגורם שכולו שלילי לעומת התנועה הערבית, שכולה חיובית. הם נתנו דעתם לסימני הופעת ניגודים בין מטרות השלטון הבריטי לבין האי-טרסטים של היישוב.²⁴ מקצת חברי הסקציה החלו להכיר, כי היישוב מתפתח לכלל חטיבה לאומית בעלת שאיפות לאומיות משלה. התפתחות הקו החדש לא היתה מהירה בשל הנאמנות המוחלטת למוסקבה. הן מזכירות הסקציה והן הוועד המרכזי ביקשו להסתמך על הדרכת הקומאינטרן, אבל בשנים אלה לא היה להם קשר ממשי אתו, ושני הגופים הסתמכו אך ורק על פירושים שונים של חומר שבכתב. עובדה זו היא שאפשרה למעשה את ההתפתחות העצמאית של מזכירות הסקציה.

²² כהאשמת מזכירות הסקציה היהודית (שם, תיק 14, עמ' 3).

²³ תעודה ב מ"כ"א תעודות של פ.פ.פ. (עמ' 34—37). "איין כאן אומה יהודית", טען חבר הוועד המרכזי. הטענה שיש כאן אומה יהודית מבוססת על אחת משתי הנחות: או שכל יישוב יהודי, בכל ארץ, הוא אומה יהודית מיוחדת, וזהו אבסורד, או שמקבלים את התפיסה הציונית. חבר הוועד המרכזי אף טען, שהציונות היא תנועה הפועלת נגד האינטרסים של הלאום היהודי, וההוכחה — מלחמתה בלשון הלאומית, יידיש. נימוק אחר שלו היה, שדרישות לאומיות של יהודים בכל מקום מזדהות עם מלחמתם הלאומית של עמים מדוכאים או עם מאבק חברתי, ואילו הציונות משמשת כמכשיר ביד הימפריאליזם.

²⁴ ניתן לפרש את כרוז הסקציה נגד הוצאתו להורג של שלמה בן-יוסף ביוני 1938 כמסמן את ראשיתה של מגמה זו. על אף ריחוקם מן האצ"ל היו בסקציה אנשים שחשבו, כי עצם העובדה שהבריטים היו נכונים להוציא להורג ציוני, וכן גילויי מרידות ביישוב לאחר העלאתו לגרדום הוכיחו, שהיישוב אינו בהכרח בעל-בריתו של השלטון הבריטי.

הספר הלבן שפורסם במאי 1939 נראה לוועד המרכזי כהישג חשוב, הגם שניתן מידי שלטון אימפריאליסטי. חברי הוועד חשובו, שהמדיניות הבריטית החדשה תוכיח ליישוב, כי אין עוד סיכוי להגשמת הציונות. הם טענו, שיש לראות במסמך הבריטי מצע להבנה יהודית-ערבית. טענה זו נדחתה על-ידי מזכירות הסקציה. חבריה, שהיו קרובים יותר ליישוב, התרשמו מעצמת ההתנגדות שעוררו הגבלות הספר הלבן. הם קיוו שאמונת היישוב בבריטניה נפגעה, ומכיוון שהניחו שאמונה זו של היישוב היא המסד לציונות, נטו לקוות שהתפכחות זו מן ההבטחות הבריטיות תהיה ראשיתו של תהליך חיובי, ששומה על המפלגה לנצל.²⁵

בבירורים שללה מזכירות הסקציה את טענת הוועד המרכזי, כאילו הספר הלבן מקטין את הפחד ההדדי של יהודים וערבים. פרספקטיבת המיעוט, טענה הסקציה, ובייחוד לאחר שלוש שנות מאורעות (בהן נהרגו 500 יהודים) מטילה אימה על היישוב. כל זמן שאין שיפור ביחסים בין יהודים וערבים, הוסיפו, אין מקום לתמוך בתביעה לפלשתניה עצמאית. היה כאן המשך הקו שראשיתו בשלילת הטרור הערבי.

ואשר להבטחות לכונן מוסדות שלטון עצמי בספר הלבן, טענה מזכירות הסקציה, כי יש לתבוע מן השלטונות שיקיימו. חברי המזכירות סירבו לקבל את טיעונו של הוועד המרכזי, כי מאבק לאלתר למען מוסדות של שלטון עצמי עומד בניגוד לאינטרסים של ההמונים, וזאת משום שחוגי הריאקציה עלולים לנצל את חולשת הכוחות הדמוקראטיים לשם השתלטות על מוסדות כאלה. הם טענו כי עצם קיומם של מוסדות שלטון עצמי יחזק את הכוחות הדמוקראטיים ויקל את המאבק למען זכויותיהם של ההמונים. דעתם היתה כי מפלגה קומוניסטית אינה יכולה לשמש כמליץ-ישר למזימותיו של השלטון הזר, ולאפשר לו להשתמש ממיליון של ההבטחות המצויות בספר הלבן.²⁶

הוועד המרכזי האמין באותה עת כי בעקבות הספר הלבן תבוא התמוטטות של הציונות.²⁷ מכיוון ששלל דיפרנציאציה בציונות ולא ביקש לפעול פעולה קונטרקטיבית בקרבה, תבע עתה הוועד המרכזי מן הקאדר היהודי לפעול למען הרס ארגונים ציוניים, וזאת על-ידי המרדת חבריהם נגד ההנהגה. תפקיד הקומוניסטים, גרס הוועד המרכזי, לפורר את הארגונים הציוניים מבפנים, וזאת על-ידי

²⁵ כרוז הסקציה מ-20.5.39 מתלונן על שהמנהיגות הציונית לא הציגה לפני היישוב קו פעולה אנטי-אימפריאליסטי בזמן ההפגנות נגד הספר הלבן. אמנם כרוז הסקציה מ-26.5.39 טוען, שעל אף העובדה שהספר הלבן מצוין את פשיטת הרגל של הציונות, אין לראות עדיין תמורה במדיניותה של ההנהגה הציונית; אך אין פירוש הדברים שהסקציה תמכה בספר הלבן. לכל היותר השלימה עמו.

²⁶ קד"ש 1272, תיק 14, עמ' 9.

²⁷ בבחירות לקונגרס הציוני ה-17, בקיץ 1939, בלט השיעור הנמוך של המצביעים. הוועד המרכזי ראה בזה הוכחה להתרחקות מן הציונות בשל האכזבה מן הספר הלבן ואבדן התקווה לעלייה. פרשנות זו נראתה לחברי מזכירות הסקציה כביטוי להערכתיתר מהפכנית של ההמונים. חברי המזכירות טענו, שהשיעור הנמוך נבע בעיקר ממניעים הפוכים, עקב הצלחת התעמולה הרביוניסטית (שם, עמ' 1).

שיעוררו אי־שביעות־רצון בקרב ההמונים.²⁸ משום כך תבע הוועד המרכזי כי הקאדר היהודי יחדל לשאוף להשגת עמדות־מפתח בקרב הארגונים המוכרים, משום שחשב שעמדות כאלו ינתקו את החברים מן ההמונים דווקא כאשר צריך להתסיסם. אלא שמאחורי נימוק זה היתה טענה נוספת, כי צפויה סכנה שאם המפלגה תעודד את חבריה לפעילות בארגונים מוכרים, היא עלולה לאבדם, מכיוון שבמרוצת הזמן נעשים אותם חברים ציונים, ושדעות שונות שהובעו בידי חברי המזכירות הסקציה הנן פועל־יוצא של השפעה ציונית.²⁹ לעומת זאת טענו חברי המזכירות, שנסיונם ברחוב היהודי לימדם כי עבודה לגאלית לא זו בלבד שאינה מנתקת את הקאדר מן המפלגה, אלא היא מחזקת את זיקתו אליה. כן טענו, שפעילות חבריהם בארגונים המוכרים מאפשרת להם ללמוד את בעיות היישוב, וכך להצליח בעבודה בקרב. זו הסיבה, שמזכירות הסקציה לא קיבלה את הווטו שהטיל הוועד המרכזי על השתתפותם של חברי המפלגה בקורסים לפעילי ההסתדרות שהוקדשו ללימוד דיני עבודה, חוקה סוציאלית ותולדות הסתדרות העובדים. חברי המזכירות ביקשו להישען על מסורת קומוניסטית, ולכן טענו, כי הקומאינטרן הורה לקומוניסטים הפעילים בשיטת "הסוס הטרויאני" בגרמניה ללמוד את יסודות החוקה והאידיאולוגיה הנאצית כדי שיוכלו להשתמש בה בעת פעולתם בקרב ההמונים.³⁰ חברי הוועד המרכזי טענו שאי־אפשר להשוות ציונות ונאציזם, שהרי הנאצים העמידו פני סוציאליסטים בטרם עלו לשלטון, ואילו הציונים הם ריאקציונרים גלויים. על כך השיבו חברי המזכירות, שהנמקות אלו מלמדות שחברי הוועד המרכזי עצמם חייבים ללמוד את תולדות הציונות, שהרי אי־אפשר להתמודד עם יריב בלי להכיר. הם טענו, שעבודה לגאלית אינה אפשרית בלא לימוד דרכי התעמולה הציונית, וכל מי שמתנגד ללימוד זה, פוסל מראש אפשרות של עבודה כזאת.

בנוסף לנסיגתו להחליש את הסקציה היהודית על־ידי הערמת קשיים על פעילותה, ביקש מוסה להעלות כוח יהודי נאמן במפלגה, שישימש כמשקל־נגד להתפתחותה האפוזיציונית של הסקציה. מעשה זה נתבקש גם עקב מעצרים של החברים היהודיים בוועד המרכזי (מאיר סלונים ושמחה צברי). נסיבות אלו הן שאפשרו את עלייתם של חברים חדשים במפלגה, מקצתם קומוניסטים שעלו זה עתה לארץ, ושהיו עתידיים להתבלט מ־1943 ואילך. אחרים היו שמאלנים בלתי־מפלגתיים או שבאו מן השמאל בהסתדרות. הבולט שבהם היה שמואל מיקוניס, שנתקבל באמצע 1939 כחבר המזכירות של הוועד המרכזי, והיה ראש המתווכחים עם ראשי הסקציה. חברים חדשים אלה לא הביאו עמם נימה חדשה למפלגה. הודהותם עם העולם

²⁸ קד"ש 1272, פרוטוקול 2, עמ' 6.

²⁹ שם, פרוטוקול 4.

³⁰ שם, פרוטוקול 3. לא במקרה הובאו רוב הראיות והתקדימים מן המפלגה הקומוניסטית הגרמנית. זו היתה, עד עליית היטלר לשלטון, הגדולה במפלגות הקומוניסטיות במערב, והמפלגות הקטנות השתדלו ללמוד מנסיונה. גם המינוח היה נהוג בגרמנית, כגון שמה של המפלגה (פ.ק.פ.), וכינוי הוועד המרכזי (בחומר פנימי כתוב תמיד צ.ק. — צענטראל קאמיטע).

הקומוניסטי, שהצטרפו אליו אך עתה, ושנראה להם כמחזיק באידיאולוגיה העתידה לנצח וככוח העולמי העיקרי העומד נגד הפאשיזם; הודעות זו חיוקה את התנכרותם לבעיות היישוב בזמן שמזכירות הסקציה היהודית התקדמה בכיוון נגדי.

בסתיו 1939 גברו החיכוכים בין שני הגופים, וזאת עקב שאלות שנתעוררו בארץ ובעולם. בעקבות הודעתו של מנואלסקי, מראשי הקומאינטרן, כי המרד הערבי נושא אופי פאשיסטי וכי מנהיגיו מקיימים קשרים הדוקים עם סוכני "הציר", תבעה מזכירות הסקציה כי המפלגה תנער חוצנה מן ההנהגה הערבית (שנמצאה ברובה בגלות). הוועד המרכזי התחמק ממילוי הדרישה בנימוק, שהמופתי הוא מנהיג דתי נערץ על ההמונים, ואין המפלגה יכולה לצאת נגדו.³¹

תהא זו שגיאה להניח, כי הקומוניסטים היו יהודים שהפנו גבם לבעיות הגולה. כדי להבין את גישתם לשאלת העלייה מן הדין לזכור, שהם האמינו שפתרון הבעיה היהודית יימצא בגולה. גם מזכירות הסקציה, שהיתה קרובה יותר לבעיות היישוב, שללה את הצורך בשיבת-ציון. הסקציה טענה כי המהפכה הסוציאליסטית תבטיח את עתידם של היהודים, וכי המאמצים למען הפליטים היהודיים מאוסטריה ומצ'כיה צריכים להתמצות בעזרה לניצחון על גורמי הבעיה, כלומר לחיסול הפאשיזם והאנטישמיות. ההעפלה, טען בטאון הסקציה, היא ייבוא של מהגרים בלתי-חוקיים שלא יוכל להקל על גורל היהודים הנרדפים. ההעפלה מכוונת, לדעתם, נגד הערבים, היודעים שקיים שיתוף-פעולה בין הממשלה הנאצית, המספקת דרכונים למגורשים, ובין הרביזיוניסטים, מארגני הנסיעה, והצבא הבריטי, המרחיק סקרנים ממקום ההורדה.³² אף-על-פי-כן התנגדה מזכירות הסקציה לנסיונו של הוועד המרכזי להציג את ההתנגדות לעלייה כנושא מרכזי בתעמולתו, כאמצעי למשוך ערבים. מזכירות הסקציה טענה, כי מעשה כזה יגביר את האיבה בין יהודים וערבים, והסקציה חשבה, שיש להקדים ולומר, שלאחר שיושגו זכויות דמוקרטיות אפשר יהיה לדון בשאלת העלייה. אך היה כאן יותר משיקול טאקטי. בבירורים ביקשו חברי המזכירות אישור לפרסום כרוזים בגנות ירי על ספינות מעפילים. הם טענו, שיש ללחום במארגני ההעפלה אך לא בנוסעים. לעומתם הודיע חבר הוועד המרכזי, כי המפלגה מצדדת בנקיטת אמצעים חרפיים ביותר נגד המעפילים, לרבות ירי על הספינות, וזאת כדי להניאם מלבוא לארץ. חבר הוועד המרכזי אף הרחיק לכת וטען, כי אינו חושש שמא תודבק לו תווית של אנטישמיות.³³

³¹ תעודה יב מ"כ"א תעודות של פ.ק.פ.א., עמ' 63-68. יצוין שגם מזכירות הסקציה הכירה בקשרים שבין ההנהגה הערבית לבין מעצמות "הציר" רק לאחר הודעת מנואלסקי, וכי 'קול-העם' מאוקטובר 1938 (שנה ב, גליון 12) עדיין הכחיש את הטענה שהושמעה ביישוב בדבר זיקתה של התנועה הערבית הלאומית אל הפאשיזם.

³² 'קול-העם', ג, גליון 18 (פברואר 1939).

³³ קד"ש 1272, תיק 14, עמ' 6. להקשר זה נוגע כרוז הסקציה מ-10.5.39, שהתריע נגד אכזריות השלטונות המחזירים את הספינות מחופי הארץ ואינם מתחשבים במצבם הפיסי של הפליטים, ומסכנים את חייהם בגרשם אותם אל לביים על גבי ספינות רעועות.

הוא טען, כי כרוזים נגד ירי על ספינות מעפילים הם, לאמיתו של דבר, הגנה על עלייה ציונית. נראה שהביסוס הרעיוני של מזכירות הסקציה היה, שניתן לקומם יהודים נגד האימפריאליזם רק אם מתייצבים לצדם של הנרדפים.

חילוקי דעות אלו נתחזקו, כשהסכם מולוטוב-ריבנטרופ הרעיש את העולם הקומוניסטי. הן הוועד המרכזי והן מזכירות הסקציה קיבלו את ההסכם ללא-עוררין, מכיוון שההזדהות עם ברית-המועצות והקומאינטרן היתה לגביהם ערך עליון. מזכירות הסקציה, הגם שהיתה עצמאית יותר מבחינה רעיונית בשאלות ארץ-ישראל והיישוב, לא היתה בשלה עדיין להתקומם נגד מדיניותה המוצהרת של ברית-המועצות. ברם מזכירות הסקציה לא הסכימה לתוכנו של כרוז הוועד המרכזי, מאוקטובר 1939, שבו נאמר כי "היטלר זה אשר נגדו לוחם צ'מברליין אינו אותו היטלר שהודרך על-ידו למלחמה נגד ברית-המועצות. היטלר זה, אשר אינו יכול לערוך מסעו כנגד ברית-המועצות אלא מוכרח להישמע להוראותיה, איננו עוד בתקופה זו הז'נדרם של צ'מברליין ודלדזה".³⁴ גישתו של הוועד המרכזי היתה אופיינית לעמדתן של המפלגות הקומוניסטיות באירופה, שקיבלו תכסיס של מדיניות החוץ הסובייטית כסימן לשינוי-ערכים. ואילו מזכירות הסקציה, שהיתה יותר רגישה לשאלות יהודיות, לא יכלה להתעלם מאופיו של היטלר.

ברית-המועצות לא נטלה חלק בתחילת מלחמת העולם, והקומאינטרן קבע, שאין הבדל בין האימפריאליזם הגרמני לבין האימפריאליזם האנגלו-צרפתי. משום כך גינה הוועד המרכזי ומזכירות הסקציה את עצם הרעיון, שהיישוב צריך למלא תפקיד כלשהו במלחמה. הם שללו את קריאת המוסדות היהודיים לגיוס, וטענו שהדבר עלול להתפרש על-ידי הערבים כנסיון לדכאם. ברם עתה ביקשה מזכירות הסקציה לנצל את ההזדמנות ולנסות להקים חזית מאוחדת יהודית, שהקו המפריד שלה הוא בין שוללי המלחמה לבין מצדדי הגיוס, ולא בין ציונים ולא-ציונים.³⁵ הוועד המרכזי דחה כל נסיון של התקרבות ליישוב, גם משום עמדתו המסורתית וגם משום שבתקופת הידידות הנאצית-סובייטית לא היה מקום לחזית עממית אנטטי-פאשיסטית. נעשו נסיונות להחליש את מזכירות הסקציה האופוזיציונית. מיקוניס החליף את בזווה כראש מערכת 'קול העם'. היו פניות אל סניפים מאחורי גבה של המזכירות, והוועד המרכזי התערב במינויים בוועדים מקומיים. בתגובה תבעה מזכירות הסקציה את החלפתו של הוועד המרכזי בנימוק, שזה נבחר ב-1931, ושהשינויים בהרכבו מאז נעשו על-ידי מינויים בלבד. יתרה מזאת, מגמתו של הוועד המרכזי, שחברי המזכירות הציגו אותן בבירורים פנימיים כשגיאות, העמידו בסימן שאלה את יכולתו של המרכז להדריך את המפלגה. משום כך תבעה מזכירות

³⁴ תעודה ב מ"כ/א תעודות של פ.פ.פ./ עמ' 25.

³⁵ קד"ש 1272, תיק 17. "טקטיקה של המפלגה" ממארס 1940. המזכירות אמנם הדגישה את ההבחנה בין חברי מפלגה לבין בעלי-ברית, אך תבעה להקים חזית מאוחדת נגד מלחמה ונגד התערבות. לדעת המזכירות אפשר היה לשתף בחזית המאוחדת את השומר הצעיר ואת פועלי-ציון שמאל ואישים אחדים מן הקיבוץ המאוחד, שאף הם ראו במלחמת העולם מלחמה אימפריאליסטית.

הסקציה את כינוסה של ועידה נבחרת של המפלגה בנימוק, שמאז 1931 חלו תמורות מרחיקות לכת בארץ, תמורות המחייבות בחינה מחודשת.³⁶ הוועד המרכזי נמנע מוויכוחים פוליטיים,³⁷ והחליט על הדחת שני חברים ממזכירות הסקציה, האחד בתואנה נוהלית והשני בהאשמה של סטייה ציונית. אמצעים אדמיניסטרטיביים³⁸ במקום ויכוח פוליטי לא יכלו להתקבל על דעתם של חברי המזכירות, הן בשל תפיסתם הרעיונית והן משום שהיו חסרי אונים נגדם. הם הגיעו למסקנה, ששיטת "הצנטראליזם הדמוקראטי" שעליו מבוססת, כביכול, עבודתה של כל מפלגה קומוניסטית, לא קוימה מעולם בפ.ק.פ. לפי שיטה זו הכרח להביא כל שאלה חשובה לדיון לפני "המוני חברי המפלגה", באמצעות הוועדים. תוצאות הדיונים בדרגים הנמוכים מובאות לסיכום בוועד המרכזי. ברם, הם נוכחו כי "הצנטראליזם הדמוקראטי" הפך לצנטראליזם בלא דמוקראטיה. תנאי המחלתת הקלו על חברי המרכז את ההתכחשות ויצרו קרקע נוחה להתפתחות של חוסר סובלנות כלפי דעותיהם של אחרים. חברי מזכירות הסקציה חששו, שמגמותיו של הוועד המרכזי מאיימות על הישגי הסקציה בעבודה הלגלית, וכי הם עומדים בפני חזרה אל העמדה הכיתתית הקודמת ברחוב היהודי, כשתפקידם של הקומוניסטים היהודיים נצטמצם להיות נספחים לתנועה הערבית.

מזכיר המפלגה, מוסה, גילה נכונות לקיים דיון כלשהו בין שני הגופים, ועל-ידי כך חשב למנוע משבר במפלגה וכן לשמור על מעמדו האישי. אך באותו זמן שב לארץ, לאחר העדרות ממושכת, בולוס פרח ("אמין"). הלה הצהיר, כי היישוב היהודי הוא מיעוט קולוניאטורי.³⁹ מכיוון שהתיימר ליצג את הקו הרשמי של הקומאינטרן, שכנע רבים מחבריו לשוב אל רוח העמדה הישנה, ולזול בתפקיד הקומוניסטים היהודיים.

על רקע זה שיגרה הסקציה, על-ידי שליח, תזכיר בן 8,000 מלים (ב-8.9.39)

³⁶ קד"ש 1272, תיק 14, עמ' 10. בתעודה ב מ"כ"א תעודות של פ.ק.פ. (עמ' 38-47) נאמר

כי הוועד המרכזי מינה כמזכיר הוועד המקומי בירושלים אדם שלא היה חבר המפלגה.
³⁷ בבירור בין חברי מזכירות הסקציה וועד ירושלים לבין נציג הוועד המרכזי, טען זה האחרון כנגד אי-נכונותה של הסקציה לקבל את הוראות המרכז, ובעיקר מזה על סירובה לקבל את הספר הלבן כיסוד לעבודה בסקטור היהודי. על כך השיב לו חבר הוועד הירושלמי, שלא היה שום גורם ביישוב שהסכים לספר הלבן, ולא היתה כל אפשרות להיאבק למענו. על כך השיב חבר המרכז, כי המזכירות אינה עצמאית ועליה לציית להוראות. נימוק תכסיסי אינו יכול לשנות את הנחיות הוועד המרכזי. הוא התחמק מן הדרישה לקיים ויכוח חפשי בתאים ואמר, שמרכז המפלגה יפיץ תזכיר שיעריך את שיגאותיה של המפלגה (ובעיקר של הסקציה), ועל תוכנו אפשר יהיה לדון בתאים (תעודה ב מ"כ"א תעודות של פ.ק.פ., עמ' 22-27).

³⁸ כל תא של הסקציה כלל חברים שעליו במפלגה מוכרת אחת, כי הנסיון לימד שהדבר נחוץ כאמתלה לגאלית לפגישת חברי התא במקרה שייחפסו. עתה ביקש הוועד המרכזי לשנות את מבנה המפלגה, לרבות הרכבת התאים מחדש. מזכירות הסקציה טענה כי הרכב התאים המוצע יאבד את הערך של מסווה לגאלי (שם, תעודה ה, עמ' 40-44).

³⁹ כמרבית חברי הוועד המרכזי, למד "אמין" במוסקבה באוניברסיטה לעמלי המזרח של הקומאינטרן (נוסדה ב' 1921, והכשריה קאדרים לשם גירוש האימפריאליזם).

אל ועדת הביקורת המרכזית של הקומאינטרן.⁴⁰ תזכיר זה חשוב להבנת מניעי הסקציה, על אף חד-צדדיותו, משום שהוא התריע נגד הגילויים השליליים במפלגה, כפי שנראו לחברי מזכירותה. דומה שהנחתם של מחברי התזכיר (שעליו חתומים חנוך ב'זווה והמזכיר המודח של ועד סניף ירושלים) היתה, שהקומאינטרן מקבל מידע ופרשנות מסולפים. הם קיוו, שאם יסבירו את עמדתם יתערב הקומאינטרן למענם. ברם השליח נתפס בדרך, ונאלץ לשוב לארץ. אמנם יחסי הכוחות במפלגה באותה עת היו שקולים, ואולי אף נוטים לצד מזכירות הסקציה, אך ספק אם תלונתה של קבוצה שנראתה אפוזיציונית לוועד המרכזי המוכר היתה יכולה להשפיע על הממסד הקומוניסטי, מה גם שתוכנה של התלונה כרוך היה בשאיפות התקרבות אל היישוב.

בדצמבר 1939 פיזר הוועד המרכזי את הסקציה היהודית.⁴¹ זו קמה עקב הניתוק בין יהודים וערבים בזמן המאורעות, וכאשר נשתנו התנאים בארץ טען הוועד המרכזי כי שוב אין הצדקה לקיומה הנפרד. אך מעל ומעבר לנימוק הרשמי עמדה התנגדותו של הוועד המרכזי לדרכה העצמאית של מזכירות הסקציה ולמגמותיה. ביטולה נראה כדרך הנכונה לבלימת ההתפתחות הבלתי-רצויה. יש לזכור שגם היסקציה פוזרה (ב־1930) בנימוק, כי יש להתגבר על סטיות לאומניות המתגלות לפרקים בפעולותיה. 'קול העם' נעשה שוב "בטאון המפלגה".

בראשית 1940 שלח הוועד המרכזי מכתב לב'זווה, ותבע ממנו להפסיק את הפצתו של כל חומר עיון, לרבות התזכיר לקומאינטרן. תשובתו של ב'זווה (ב־16.1.40) היתה, שבטרם נשלח התזכיר הפנה אותו ב'זווה לוועד המרכזי לשם עיון, הוא ביקש מן הוועד המרכזי שיעביר את התזכיר לקומאינטרן, וזה לא מילא את בקשתו. ב'זווה קבל על הרחקתו מפעילות מפלגתית מחתרתית, ותבע שיינתן לו תא. בדבריו השתקפה הדעה שאף בתנאי מחתרת חייבת המפלגה להיות סובלנית כלפי דעות שונות. הוועד המרכזי לא יכול להסכין לרעיון, שהילוקי-דעות במפלגה הם דבר רגיל. ב־22.1.40 נשלח לב'זווה מכתב נוסף, ובו נתבע לחדול מכל פעולה אפוזיציונית. ב'זווה נדרש "להגשים את הקו הפוליטי של המפלגה וביחוד במה

⁴⁰ הכוונה היתה להעביר את התזכיר באמצעות "המחלקה המזרחית של הקומאינטרן", ואל זו ניתן לשגר תזכירים בכל לשון שהיא. התזכיר כתוב עברית, והוא מצוי בקד"ש 1272. תיק 14 (הוא כבר צוטט לעיל). לפי הנהוג המקובל הכתה המזכירות על-תטא על כמה משגיאותיה בעבודה הלגאלית, והורתה בחולשת העבודה באיגוד המקצועי. חברי המזכיר רות ניסו להצדיק עצמם בנימוק, כי הוועד המרכזי הפריע להם בטענתו, כי עבודה לגאלית ועבודה מקצועית סותרים אהדדי. כן הוסיפו, כי התעמולה שנקטה המפלגה במשך עשרים שנה נגד ההסתדרות היתה אף היא מכשול. הם ציינו שרוב העבודה הלגאלית נעשתה במפלגות השמאל הקטנות. כישלון זה נגרם, הסבירו, משום שבשעה שנתקבל עקרון העבודה הלגאלית היה רובו של הקאדר חשוד בעיני הסביבה ובעיני המשטרה, ועל כן יכול להיכנס רק לגופים שמאליים קיצוניים.

⁴¹ הודעת הפיזור בתעודה ג מ'כ"א תעודות של פ.ק.פ./, עמ' 28—33. נאמר בה, למשל, כי הימנעותו של מזכיר הסקציה מעמדה ברורה בשאלת הספר הלבן נבעה מרצונו להמשיך בפיקציה של חזית עממית ביישוב.

שנוגע למלחמה ללא-היסוס בציונות כבעלת-בריתו של האימפריאליזם האנגלי והנעדרת כל אופי פרוגרסיבי; ומלחמה בגיוס הציוני-אימפריאליסטי לכל צורותיו. כן נדרש לאסוף כל חומר שהפיץ ולמסור את ארכיון הסקציה ומכונת-הכתיבה שברשותו, ולא — יוצא סופית מן המפלגה.

תשובתו של בז'וזה הגיעה כעבור שישה ימים. הוא ציין שהוא מוכן לקבל על עצמו את מרות המפלגה ולפעול רק בתוכה. הוא הביע נכונות להילחם בגיוס הציוני כמו גם בגיוס הכללי, וציין שאין בידו ארכיון.⁴² בז'וזה לא התחייב בתשובתו להפסיק את פעילותו האופוזיציונית, ולא הסכים לאותו חלק במכתב, שכפר במציאותה של דיפרנציאציה ביישוב ובציונות. בז'וזה לא חתר לפילוג. הוא הביק, שלפעילים קומוניסטיים יהודיים, אשר חונכו לפי מסורת הערביאציה, יש קשיים נפשיים בהבנת מגמותיה של מזכירות הסקציה, וידע שאין כהאשמה בפלגנות אמצעי להרתיע קומוניסטים מתמיכה בקו אופוזיציוני. אכן חלק מן הפעילים נרתע מגילווי היחס האישי של אוהדי המזכירות אל מנהיגותו של בז'וזה (למשל, הכינוי "זקן"), וחשדו כי פעולתו מודרכת יותר מדי על-ידי שיקולים תכסיסיים. עד כמה שידוע לנו, בזה נסתיימו המגעים בין חברי מזכירות הסקציה והוועד המרכזי.

חברי מזכירות הסקציה היהודית, ורבים מפעיליה העיקריים, שלא השלימו עם פיזוריה, הקימו באמצע 1940 את "אגודת ספרטקוס", שביקשה ליצור חזית עממית נגד המלחמה, בשיתוף עם חוגים שונים ביישוב, לרבות ציוניים. בטאונה הבלתי-חוקי 'דפי-ספרטקוס' ("במה חפשית למתנגדי המלחמה") החל להופיע ביוני 1940, בזמן נפילת צרפת. קבוצה זו ליכדה סביבה זמן-מה פריפריה נרחבת למדי, בעיקר של עולים ממרכז אירופה, וזאת משום שהיתה מיוסדת על מסורת סוציאליסטית אירופית. ברם אותם אנשים לא נעשו קומוניסטים, ועיקר חשיבותה של האגודה היתה בזה, שהצליחה להתחזק סביבה חלק מן הקאדר היהודי ולמען מלשוב למרות המפלגה. 'דפי-ספרטקוס' ועשרות הכרוזים שהוציאה האגודה קראו להקמת חזית עממית לשם פעולה משותפת בנושאים יום-יומיים, כגון דאגה למניעת מחסור ואבטלה, לסעד לנוזקים ולהוספת מקלטים. העיתון ניהל גם תעמולה לטובת "הליגה להתקרבות ושיתוף יהודי-ערבי", ומסר פרטים על דיוניה והחלטותיה. האגודה שללה גיוס, ולו גם להגנת הארץ, וטענה, שבמקרה של מהומות די בקיומם של ארגוני מתנדבים, כגון "המשמר האזרחי" ו"מכבי האש". כל גיוס אחר, טענה, משמעו שעבוד לשלטון הבריטי.⁴³

⁴² כל חליפת המכתבים, קד"ש 1272, תיקים 15—16. הטענה שהארכיון אינו בידו לא היתה נכונה.

⁴³ שם, תיק 21. "אגודת ספרטקוס" נמנעה מלהציג עצמה כקומוניסטית, ובכך היתה חוליה בשרשרת אגודות חינוכיות, ספורטיביות ואחרות, ששימשו כמסווה לפעילות קומוניסטית. עם זאת היא הביעה אהדה גלויה לברית-המועצות. גליון 4 של 'דפי ספרטקוס' (אוגוסט—ספטמבר 1940) מספר, בעקבות כניסת הרוסים לבסרביה ולבוקובינה, כי מעולם לא זכו אזורים אלה להתפרצות גיל כביום כניסת הצבא הרוסי. עם ייסודה חשבה האגודה

במהרה נתברר, שקשה לפעול זמן ממושך ללא כלים פוליטיים של ממש, וכבר בקיץ 1940 עשתה מזכירות הסקציה לשעבר הכנות לכינוס ועידה נבחרת של אנשיה.⁴⁴ אין ספק, שבזווה וחבריו נזקקו למידה גדושה של אומץ. הם ידעו שהם מנתקים עצמם מן המפלגה הרשמית, דבר שלא יעשה אצל קומוניסטים, ועם זאת יישארו מנוודים מן היישוב המאורגן. משום כך טענו, שאין הם מקימים מפלגה חדשה, אלא הם הנציגים האמיתיים של המפלגה. משום כך קראו לכינוסם בשם "הוועידה השמינית של המפלגה הקומוניסטית הפלשתיאנית, הסקציה היהודית".

דין וחשבון מלא על דיוני הוועידה, שנתקיימה באוגוסט 1940, נמסר בגליון הראשון של 'האמת' הבלתי-חוקי, שיצא באוקטובר 1940, ושנעשה מעתה שמה של הקבוצה החדשה.⁴⁵ העובדה שקבוצה זו היתה יהודית טהורה היא אולי אחת הסיבות שחלק גדול מן הקאדר היהודי לא הצטרף אליה. כל אלה חששו לנתק את הקשרים עם הקאדר הערבי, וזו תופעה מוכרת בקומוניזם הארץ-ישראלי. לקבוצת 'האמת' הצטרף רובו של סניף ירושלים, וכן קבוצות משאר הסניפים. גם ראשי הקבוצה החדשה הגדירו את עצמם כחברי "המפלגה הקומוניסטית הפלשתיאנית", וכך ביטאו את רצונם בשיתוף פעולה של בני שני העמים היושבים בארץ.

הכינוס ניתח את ההתפתחויות העיקריות שהתרחשו בעולם מאז הוועידה השביעית, ושיבה את הישגיהם של הגורמים המהפכניים, ובראשם ברית-המועצות. בדיון על התנועה האנטי-אימפריאליסטית בארץ העריכו דוברי הוועידה את התפתחות הסקטור הערבי, וציינו שהתנועה הלאומית הערבית היא אמנם הגורם העיקרי במאבק למען עצמאות הארץ, אך אין זה הגורם היחיד. הם הזכירו את גידול היישוב היהודי מ-170,000 ל-500,000 נפש בתשע שנים, והטעימו שבשנים אלה חל בו לא רק שינוי כמותי. ההתפתחות העירונית והתעשייתית הגבירה את כוחו של מעמד הפועלים והחריפה את הניגודים הסוציאליים ואת מלחמת המעמדות.

לנקוט אמצעים קונספיראטיביים (שאמנם לא ננקטו מעולם), לרבות שימוש בקוד להתכתבות בין חבריה. הקוד קל מאוד לפענוח, וכמה מסימניו משעשעים למדי. למשל: קומאינטרן — רבנות ראשית; אינטרנאציונאל — קונגרס ציוני; רוסיה — העמק; מוסקבה — עין-חרוד; מארקס — ברוכוב; סטאלין — סוקראטס; מזכירות — ועד לאומי; ועד מקומי — ועד קהילה.

⁴⁴ תעודה ט' מ"א תעודות של פ.ק.פ., עמ' 55—56. בחזרן לקאדר נאמר, שאנשי 'קול-העם' טוענים, שהריאקציה תנצל את דבר הפילוג. ברם אין דבר נוח יותר לריאקציה, מוסף החזרן, מאשר מפלגה פסבדו-קומוניסטית, אשר דרכה הפוליטית דוחה את ההמונים. מזכירות הסקציה טוענת כי בשנות קיומה הצליחה במידה ידועה להרוס את החיץ בין המפלגה לבין ההמונים, וזאת בניגוד לקול-העם, אשר לצורך לשתף פעולה עם פעילים ערביים, מציין החזרן שגם במפלגה הרשמית מספר החברים הערביים קטן ביותר.

⁴⁵ השם 'האמת' הוא תרגום של 'פראבדה'. עם זאת יש לזכור את נטייתם של סוציאליסטים יהודיים לשם זה. 'האמת' היה שמו של כתבהעת הסוציאליסטי העברי הראשון, שהחל אהרן שמואל ליברמן להוציא ב-1877. 'עמס' היידישאי היה בטאון היבסקציה בברית-המועצות.

דיפרנציאציה זו היא שהביאה את הסקציה היהודית, ולאחר מכן את קבוצת "האמת" להערכה חדשה של הכוחות הפועלים בארץ. הואיל והיישוב נעשה, לדעתם, אנטי-אימפריאליסטי בכוח, הרי הוא בעל-הברית הטבעי של התנועה הערבית הלאומית. גישה זו ביטאה ראשית תהליך, שסופו הכרה בדו-לאומיות של הארץ, בעוד שפ.פ. גרסה כי היא ערבית בלבד. עם זאת יש לזכור, שהשינוי הרעיוני נגע אך ורק לגורל הארץ והקיבוץ היהודי שישב בה, וכי קבוצת "האמת" לא ראתה בארץ-ישראל פתרון לבעיה היהודית. חברי "האמת" ניסו למצוא ראייה לנכונות השקפתם בדבריו של יוסוף הג'ר ("מחמוד"), אחד משני נציגי פ.פ.פ. בקונגרס השביעי של הקומאינטרן (יולי-אוגוסט 1935), אמנם יוסוף הג'ר אמר רק: "אנו שונאים את הבורגנות הציונית, אבל אנו מושיטים יד אחים לעובדים היהודיים למען מלחמה משותפת נגד האימפריאליזם ונגד הציונות". אלא שמוסה חזר באותו קונגרס על הגרסה המסורתית, שהיישוב היהודי הוא לפי עצם מהותו מיעוט קולוניאטורי הנתמך על-ידי האימפריאליזם. חברי "האמת" ביקשו למצוא באותם דברים של קומוניסט ערבי, שנאמרו ב-1935, אסמכתא לתפיסה דו-לאומית.⁴⁶

עצם הפרישה ודברי האפיקורסות של קבוצה שראתה עצמה ממשיכה חוקית של המפלגה עוררו את אנשי 'קול העם' לתגובה נמרצת. בתחילה טען עיתונם כי את 'האמת' מוציאה קבוצה קטנה של אנשים שאינם אלא "פסולת מעמד הפועלים".⁴⁷ קבוצה זו ביצעה, לדעת 'קול העם', פשע ופרובוקאציה שפלים בהסתננה לתוך מעמד הפועלים מאחורי שלט של "המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית, הסקציה היהודית". בבקשו למעט את דמות הפילוג, טען העיתון שמניין וחצי של אנשים (לאמתו של דבר השתתפו בוועידה 11 צירים) כינסו "ועידה שמינית", והכריזו על עצמם שהם הסקציה היהודית. כוונתם של אנשים אלה, נאמר ב'קול העם', להחזיר מבוכה בלב הפועלים. כשם שגירושם של הפרובוקאטורים והסבוטאז'ניקים בברית-המועצות חיוק את המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, כך יש לגרש גם את הפרובוקאטורים בארץ משורות מעמד הפועלים.

אין בידינו תיעוד מן הדיונים בקבוצת "קול העם", אך דומה, כי הטענה שהקבוצה החדשה מונה 15 חברים בלבד לא התקבלה על דעת חבריה היהודיים. מכל מקום, ביזמתה של קבוצת ותיקים שנותרו מהוץ לשתי הקבוצות היריבות התנהל זמן רב משא ומתן על איחוד מחדש.⁴⁸ ברם הנסיון למנוע קרע סופי לא עלה יפה, ו'קול העם' שאל כיצד אפשר לומר "כי הגידול המלאכותי של היישוב היהודי בארץ, אשר בא על חשבון ניצולם של ההמונים היהודיים ושעבודם, ונגד ההמונים הערבים

⁴⁶ על-פי בטאון הקומאינטרן *Rundschau*, 1939, nr. 54 (הדברים נזכרים בתזכיר לקומ' אינטרן). כששב מוסה לארץ, אמר לחבריו היהודים כי הוא שונא את שני הנאומים, והם נטו להאמין לו. רק לאחר ששב הג'ר ארצה (ב-1938), כתום לימודיו באוניברסיטה לעמלי המזרח), הוא הפריך את דבריו של מוסה (אף-על-פי-כן חזר זה על טענתו בשיחה עמי ביריחו).

⁴⁷ 'קול-העם', ד, גליון 10 (אוקטובר 1940).

⁴⁸ תעודות יא-ג מ'כ"א תעודות של פ.פ.פ., עמ' 59-68. קבוצת הוותיקים הביעה דאגתה,

ומלחמת השחרור שלהם" זו תמורה מהפכנית.⁴⁹ אכן, הודה העיתון, היישוב גדל, אך האם הביא גידול זה לקידמה או לחיזוק הריאקציה הציונית? בתהליך זה ירדו המוני יהודים לשפל-מדרגה חומרי ותרבותי. היישוב גדל באופן מלאכותי על-ידי הגירה שארגנו האימפריאליזם הבריטי וסוכניו הציונים. לדעת 'קול העם' שיתפו הציונים פעולה עם פורעים אנטישמיים, ויצרו רושם שהיהודים מיותרים באירופה (הסכם "העברה" עם גרמניה ותכנית האבאקואציה של ז'בוטינסקי) כדי להשליט בארץ משטר ציוני-פאשיסטי. 'קול העם' התעלם מהעמקת הקרע בין היישוב והממשלה הבריטית, קרע שעליו עמדה מזכירות הסקציה כבר ב-1938, ונמנע מלהסביר את הגורמים שהביאו למדיניות הספר הלבן. ובכן, בסוף 1939 חזר הוועד המרכזי בהרכבו החדש להשקפות ששונו כבר ב-1937 עם ההחלטה על הקמת הסקציה ועל חתירה להבנה יהודית-ערבית. נסיגה זו היתה כרוכה בוויכוח עם ראשי הסקציה, וכן בשלילת הגיוס לצבא הבריטי, ובחידוש הקשרים עם הקאדר הערבי. הקו המנחה את אנשי 'קול העם' היה שוב שאין כל שוני בין הזרמים הציוניים, שהיישוב כולו ציוני, והציונות כולה ריאקציונית.

מרובים היו קשייה של הקבוצה הקטנה, שפעלה בתנאי מחתרת כפולים, כלפי השלטון הבריטי וכלפי היישוב המאורגן, ובו בזמן היתה נתונה להתקפות מצד מפלגת האם. אף-על-פי-כן לא נרתעו חבריה. 'האמת' הוסיף לצאת כירחון בלתי-חוקי שנתיים, תחילה בשכפול ואחר-כך בדפוס.

בדבר מספר אנשי הקבוצה חלוקות הדעות. בגלל תנאי המחתרת לא נערכו רשימות של החברים. יש לזכור שהמפלגה הקומוניסטית איבדה מאות חברים לאחר 1936: מקצתם גורשו מן הארץ, מקצתם יצאו להילחם בספרד ומקצתם פרשו מן המפלגה. דומה שמספר חברי הסקציה היהודית לא עלה על 350 בראשית 1939, וספק אם מספר חברי "האמת" עלה על שליש ממספר חברי הסקציה לשעבר. זהו מספר קטן, אך לא מבוטל לגבי ארגון הפועל בתנאים קשים, ושחבריו צפויים למאסרים ולרדיפות. חברי "האמת" הקדישו את מלוא זמנם החפשי למפלגה,

שהקרע עלול להביא אסון על המפלגה, משום שהוא עלול לגרור הלשנות והסגרות. במשא ומתן התברר, שחברי הוועד המרכזי לא חזרו בהם מהתנכרותם ליישוב היהודי. נציגים טען, למשל, כי גם במלחמת האזרחים ברוסיה נרצחו יהודים, והמפלגה הבולשבי-קית לא יכלה לעשות ולא כלום נגד זה; וכי בארץ רואים הערבים ביהודים מנצלים, ולכן יישפך גם כאן דם יהודי, ואין למפלגה מה לעשות נגד זה. אף-על-פי-כן התנצלה מזכירות "האמת" (שכונתה עצמה "המרכז הזמני של המפלגה") על הפצת הגליון הראשון של "האמת", הגם שלא חזרה בה מתוכנו. ראשי "האמת" היו מוכנים לקיים משא ומתן על איחוד בתנאי שהוועד המרכזי יאשר שעל המפלגה ללכד חזית משותפת נגד המלחמה, יוקיע את המופתי וסיעתו ויתמוך בתכנית ההבנה היהודית-ערבית כפתרון לבעית הארץ. המשא ומתן נכנס למבוי סתום, וחנוך בזווה (שהתבלט כאינטלקטואל לא סתגן, בעל נטייה חזקה לכוון את הדברים לפי רוחו) הושעה לחודש ימים מתפקידו במזכירות על שום שהפיץ את העיתון בטרם נסתיים המשא והמתן.

⁴⁹ 'קול-העם', שנה ד, גליון 12 (דצמבר 1940).

ומלבדם פעלו בשליחותה מועמדים ואוהדים, שגם הם הסתכנו במאסר. אף אוהדים הפיצו כרוזים, אפשרו לערוך אספות בביתם, ונטלו חלק בהפגנות, למרות הסכנה שהיתה כרוכה בכך.

בשתי שנות קיומה חלקה "האמת" על תפיסת פ.ק.פ. בכמה שאלות אקטואליות, הן מטעמים מהותיים והן משיקולים תכסיסיים. 'קול העם' קרא ל"שלום מיידני", והסתמך על דברי לנין, כי במלחמה הריאקציונית שומה על המהפכנים לשאוף לתבוסת ממשלתם שלהם, מפני שהשלום הוא מכה קשה לאימפריאליזם.⁵⁰ לעומת זאת, בטאון "האמת" הסתמך על עמדת הרוב במפלגה הקומוניסטית הבריטית, שהבחין בין מלחמת העולם הראשונה לבין מלחמת העולם השנייה, על אף קביעת הקומאינטרן שזוהי מלחמה בין שני כוחות אימפריאליסטיים. 'האמת' ציטט אף הוא את לנין שאמר, ששלום כיום, בשעה שהמשלות הבורגניות טרם הופלו, יכול להיות רק שלום אימפריאליסטי.⁵¹ אין ספק שמשותפת לשתי הקבוצות היתה לא רק תפיסתם המיוחדת את אופיה של המלחמה, אלא גם אי-הבנתם שגורלם של המוני היהודים תלוי בתבוסתה של גרמניה. אלא ש'האמת', שעורכיו היו קרובים יותר ברוחם ליישוב היהודי, לא נקט סגנונו הקיצוני של 'קול העם', שהאשים למשל כי "במכירת הנוער שלנו לפושעים המלחמתיים מנסים סוהרי-העבדים המודרניים שלנו לפתור את חוסר העבודה של ההמונים אשר הם הביאו לארץ 'זבת חלב ודבש'.⁵²

עם נפילת צרפת הצהיר 'קול העם', כי בתקופת האימפריאליזם יחריף המשבר בארצות הקולוניאליות, ובישר כי המוני היהודים והערבים קרובים להתקוממות גלויה נגד השלטון האימפריאליסטי.⁵³ העיתון לא ראה צורך להסביר מדוע התקוממות הערבים אינה כרוכה לדעתו בסכנה ליישוב היהודי. גם לאחר שחזר בו מדברים אלה, כעבור חודשים אחדים, לא הודה 'קול העם' שהושפע מיסודות לאומניים ערביים שהשפעתם גברה באותה עת במפלגה; ומאוחר יותר הוא נמנע מלהודות בקשרים בין המופתי לבין נסיון המרד של ראשיד עלי בעיראק.⁵⁴

אסון טביעתה של ספינת המעפילים "סטרומה" בפברואר 1942 זעזע את היישוב. הוועד המרכזי פרסם כרוז, ובו האשים שלושה גורמים באסון הטביעה: הממשלה הנאצית והממשלה הבריטית ו"הקונטרבנדיסטים הציונים" העוסקים בהברחת פליטים. בתגובה על כרוז זה פורסם כרוז "האמת" ממאוס 1942, ובו גיבוי חריף של עמדת הוועד המרכזי, בצד שלילת הפתרון הציוני. ברם בכרוז זה הופיע המונח "שאלה לאומית" בדבריו על יהודי אירופה, והתנמקה שלו לא שללה את העלייה לארץ-ישראל מעיקרה. הכרוז הניח, שהפתרון למצוקת היהודים ימצא במקומות מושבם; נימוקו להסתניגות מן הציונות היה, שהתיאוריה בדבר נצחיות האנטי-

⁵⁰ 'קול-העם', ה, גליון 1 (ינואר 1941).

⁵¹ 'האמת', ב, גליון 5 (יוני 1941).

⁵² 'קול-העם', ג, גליון 23 (ספטמבר 1939).

⁵³ 'קול-העם', ד, גליון 6 (יוני 1940).

⁵⁴ בזאת הואשם ב'האמת', ב, גליון 8 (ספטמבר 1941).

שמיות אינה נכונה. לדעת "האמת" הוכיחה המציאות הסובייטית שאפשרי פתרון לבעיה היהודית במשטר סוציאליסטי. גליון 'האמת' מאותו חודש קובע, שהבעיה היהודית היא מעמדית, ולא גזעית או דתית. האנטישמיות, קבע העיתון, היא הביטוי הקיצוני של תורת הגזע, וכל מי ששולל את זו יילחם גם באנטישמיות. מעניין שבניגוד לכרוז, לא הופיע המונח "שאלה לאומית" ב'האמת', ואולי הכנסת מונח זה לכרוז נבעה מן הרצון להתאימו לציבור קוראים גדול יותר. מכל מקום, גם הירחון 'האמת' נמנע מלטעון, שהבעיה היהודית אינה שאלה לאומית, והעדיף לשלול הנחות אחרות.

בהתפתחות קבוצת "האמת" בא לידי ביטוי, אולי באופן בלתי מודע, הרצון להיחלץ מן הסבך המעיק של התכחשות לאינטרסים של בני עמה. אמנם גם מפלגות קומוניסטיות בארצות אחרות נקלעו לסבך דומה, בעיקר בשנים 1939—1941, אך אצלן לא החריפה הסתירה למגמות הלאומיות במידה כזאת. בכל הנקודות שבהן חלקה קבוצת "האמת" על עמדת 'קול העם', בלטה עובדת התקרבותה לרוח היישוב היהודי. התנגדותה לקריאת 'קול העם' למרד ערבי נבעה ממגמה שראשיתה ב-1936, והיא הדאגה לקיומו של היישוב. התנגדותה לעמדת 'קול העם' בשאלת ההעפלה העידה על הסכמה לעלייה יהודית חלקית; והסתמכות על עמדת הרוב במפלגה הקומוניסטית הבריטית בשאלת הגדרתה של המלחמה העולמית נבעה, לפחות באופן חלקי, מן הקושי הנפשי להסכים עם הגישה הרעיונית שגרסה, שאין הבדל בין המשטרים בגרמניה הנאצית ובבריטניה הדמוקרטית.

מן המחצית השנייה של 1941 הורגשה בדיונים הפנימיים של אנשי קבוצת "האמת" תסיסה, שנבעה מספקות בזכות קיומה הנבדל, וזאת משום שהקבוצה לא נעשתה גורם בעל משקל ביישוב היהודי. אופייני הדבר, שכרוז "האמת" ממארס 1942 בשאלת "סטרומה" מזהה כנגד התעלמות היישוב מן ההבדל בין שתי הקבוצות הקומוניסטיות. מחאה זו ביטאה את אכזבתה של קבוצת "האמת" מתקוותה לזכות בהשפעה ברחוב היהודי.⁵⁵ דומה, שהתעלמות היישוב נבעה הן מחוסר-עניין והן ממסורת האיבה למפלגה הקומוניסטית. אכן מצבה הכספי של הקבוצה היה תמיד קשה, והעובדה שכמה מפעיליה נתפסו במרוצת הזמן כמחלקי כרוזים נגד הגיוס והוצאו מן ההסתדרות, ציננה את התלהבותה.⁵⁶ ברם באותה עת חל מפנה חיובי

⁵⁵ תקווה זו בוטאה באופטימיות ב'האמת', ב, גליון 4 (פברואר 1941). שם נאמר שבזמן האחרון גברו ההתקפות (המילוליות) על הקומוניסטים. במשך שנים, טען העיתון, נמנעו מלהזכיר את קיומה של המפלגה, ואילו עתה נשתנה המצב בשל גורמים אחדים, וביניהם (א) נסתיימו המאורעות, ושוב אין לטעון כי היישוב צפוי להשמדה; (ב) עקב המלחמה הורע המצב בארץ; (ג) הישגיה של ברית-המועצות, ששחררה שטחים ניכרים במזרח אירופה; (ד) המשבר הפוליטי שפקד את הציונות מאז פרסום הספר הלבן; (ה) הוועדה השמינית של המפלגה, שניתחה את היחסים הפוליטיים ביישוב היהודי ובארץ, העריכה את מגמות ההתפתחות ביישוב ומתחה ביקורת גלויה על שגיאות המפלגה בעבר. לדעת 'האמת' פתחה הוועדה השמינית דף חדש ביחסי הקומוניסטים עם היישוב, ומכאן הסיכויים להצלחה המטרידים את מנוחתם של מנהיגי היישוב.

⁵⁶ רמז לתפיסתם של כמה פעילים נמצא בגליון מיוחד של 'האמת' לנוער, מיום 7 בנובמבר

ביחס היישוב היהודי לקומוניזם עקב שינויים במהלך המלחמה. ב־22 ביוני 1941 תקפה גרמניה את ברית־המועצות לכל אורך הגבול, מן הים הבלטי ועד הים השחור. הקומוניסטים בעולם נחרדו. הם חשו שאם ברית־המועצות תיפול, יחרב עולמם. ההזדהות עם מלחמת הגבורה של הצבא הרוסי חיזקה את אמונתם בצדקת הקומאינטרן. על רקע זה נדחו הבעיות הפנימיות בארץ לקרן זווית, ולכן לא היה אז מקום לפילוג המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית בשל חילוקי־הדעות ביחס אל היישוב היהודי. מצד אחר, חלו בינתיים תמורות במדי־ביתו של הוועד המרכזי. למשל, נתבטל הניגוד בשל אי־נכונותו להודות בקשריו של הוועד הערבי העליון עם מעצמות "הציר". אף סיסמת פירוז הארץ ותביעת השלום לאלתר טעמה פג מאז ההתקפה על ברית־המועצות. במצב החדש חיפשו אחדים מאנשי "האמת" דרך חזרה אל אנשי 'קול העם', ואחרים מיעטו בפעילות. קבוצת "האמת" נחלשה עוד יותר מפני שהיא פיגרה אחרי הוועד המרכזי בהסתגלות למצב החדש שיצרה ההתקפה על ברית־המועצות. כרוז "האמת" מיוני 1941 קבע, שהסכנה לברית־המועצות נובעת לא מעצמתו של הצבא הגרמני, אלא מן האיום, כי הבורגנות הבריטית תסייע למשטר הנאצי. לכן יש קודם כול להילחם במסיתים נגד ברית־המועצות. הכרוז נסתיים בסיסמה, שנעשתה שיגרה, "הלאה המלחמה האימפריאליסטית", סיסמה שכבר לא היה לה מקום למן הרגע שברית־המועצות הצטרפה למלחמה. כרוז "האמת" מ־18.7.41 טען, שאין להילחם בפאשיזם בדרכיו הוא, ולא פירש את כוונתו להימנעות משימוש בנשק. רק לאחר חתימת החוזה האנגלו־סובייטי, באוגוסט 1941, קרא בטאון "האמת" לגיוס, וקבל על שמספר המתגייסים אינו גדול.

גורם מחליש נוסף היה שקבוצת "האמת" לא עמדה על השינוי שחל במעמדם של הקומוניסטים בארץ לאחר חתימת החוזה האנגלו־סובייטי. החלפת סיסמת המאבק באימפריאליזם בסיסמת המאבק בפאשיזם זיכתה אותם במעמד חוקי למחצה, ולאחר מכן זכו הקומוניסטים אף בהכרה מלאה. אף בנדון זה הקדים הוועד המרכזי את קבוצת "האמת", והיעז להציג רשימה קומוניסטית מוסווית, "הרשימה הפרוליטרית", לבחירות לוועידה החמישית של ההסתדרות, בסוף 1941. ערב הבחירות החליטו פעילי "האמת" לא להשתתף ב"רשימה הפרוליטארית", משלושה טעמים: (א) התנגדות להכללתם של אפורטוניסטים ברשימה בלתי־מפלגתית כביכול; (ב) החשש מפני סכנת פרובוקציות למועמדים; (ג) התנגדות לרשימה "בלתי־מפלגתית", שלא נמנים עמה בפירוש "פועלים לוחמים".⁵⁷ הפעילים שהחליטו כך לא חשו כנראה בסתירה שבין שני הנימוקים הראשונים, שהרי אם בתקופה של

1941, רבו מחאה נגד החיפוש אחר קומוניסטים מוסווים. זו היתה ההודאה הפומבית הראשונה של קומוניסטים בארץ בשיטת "הסוס הטרויאני", שלוותה בטענה שחבריהם בתנועת הנוער העובד פעלו אך ורק למען מטרות חיוביות כמו היגוד מקצועי, השכלה כללית וחופש הביקורת.

⁵⁷ קד"ש 1272, תיק 27. "הרשימה הפרוליטרית" קיבלה 1900 קולות מתוך כ־90,000, והיא נהנתה בלי ספק מן האהדה לרוסיה הלוחמת.

הוקיות למחצה אורבת סכנה לחבריהם, איזה ענין יש לאופורטוניסטים להצטרף לרשימת המועמדים? קבוצת "האמת" הציעה לתבוע בחירות אישיות תחת בחירות מפלגתיות, וברור שהיתה זו התחמקות מן הבעיה.

מלחמת העולם השנייה בכלל ותכנית בילטמור בפרט החריפו את הוויכוח בדבר פתרון שאלת ארץ-ישראל. אנשי "האמת" אמנם שללו את התביעה להקמת מדינה יהודית, אך ראו צורך להגן על האינטרסים של היישוב, ולהציע הסדר מתאים לכך לתקופה שלאחר המלחמה. בעיות אלה נדונו בכינוס פעילי "האמת" בחול-המועד פסח 1942 בתל-אביב. שני החברים המרכזיים בקבוצה זו, בז'וזה ו"יהודה", צידדו בהקמתה של פדראציה ערבית, שבמסגרתה תוענק ליישוב היהודי אוטונומיה נרחבת על בסיס טריטוריאלי. הם לא הוציאו מכלל אפשרות את חידוש העלייה לאחר המלחמה, והסבירו כי בפתרון כזה יינטל העוקץ מחששם של הערבים מפני השתלטות היהודים על הארץ. בכך נתקרבו לדעותיהם של ציונים מחוגו של ד"ר מגנס.⁵⁸

בלהה גרדינגר טענה באותו כינוס, כי יש לתבוע הקמתו של בית-נבחרים מייצג, על אף שרוב חבריו יהיו ערבים. היא נטתה להאמין כי המאבק הפרלמנטרי יוכיח לציבור מי הם הכוחות הפועלים למען דמוקראטיה, עד כי יבוטלו הניגודים הלא-מיים ויומרו בשיתוף-פעולה המבוסס על שותפות אינטרסים מעמדיים.⁵⁹ היא הזהירה, כי מדבריהם של ראשי "האמת" משתמעת הסכמה לחלוקה, וזאת אף-על-פי שבז'וזה ו"יהודה" אמרו בפירוש שאינם מצדדים בחלוקה מדינית.

חבר המרכז דוד וילדר (כינויו המחתרתי היה "פריץ") אמר כי קבוצת "האמת" אינה מאמינה בסיכויי הקמתה של מדינה יהודית שתרכז מיליוני יהודים, ועם זאת הדגיש את הצורך בהמשך קיומו הלאומי של היישוב, כאחד מכמה מרכזים יהודיים בעולם.

פעילי "האמת" הדגישו ברובם את ערכה של הסולידאריות היהודית, כפי שנת-

⁵⁸ שם, תיק 32. דברים כאלה הרצה בז'וזה לראשונה לפני פעילי "האמת" בסתיו 1941, ואז נתקבלו באייהבנה מוחלטת. ראה גם בתיק 15, גילוי-דעת לוועדת הביקורת המרכזית של הקומאינטרן, בשם "חויסים בשאלת עבודתנו ברחוב היהודי" (15.1.1940). שם כבר נאמר שיש לעבוד עם חוגים כמו השומר הצעיר וד"ר מגנס, הגם ש"עובדת היותם ציונים מפריעה". מסתבר שראשי הסקציה ו"האמת" הניחו, כי אין אפשרות לפעול אך ורק על בסיס אידיאולוגי, וכי יש מקום לבחון דברים גם על-פי קנה-מידה אקטואלי. הם ידעו שגישה דוקטרינארית נוקשה תשלול מהם כל סיכוי לפרוץ את המחיצה שבין המפלגה הקומוניסטית לבין הציבור הרחב, ואף הסתמכו על דבריו של לנין בגנות קיצוניות שמאלנית כאחד הגילויים של "מחלת הילדות של הקומוניזם". ברם, אין ספק שהשלו את עצמם בתקווה למצוא שותפים ביישוב היהודי כל עוד אין הם זויים מהתנגד-דותם העקבית לציונות.

⁵⁹ היא חזרה לפולין לאחר מלחמת העולם השנייה. דברים דומים לאלה הושמעו אף בחוגים ציוניים שדגלו בפתרון דו-לאומי.

גלתה במלחמת העולם.⁶⁰ שמואל אטינגר (כינויו המחתרתי היה "שמעון") הסביר כי הואיל והיישוב מדוכא על-ידי השלטון הזר, יש לו זכות להתארגן לכוח עצמי הלוחם לאי-תלותו באימפריאליזם. וכשם שבארץ יש לעורר תנועה לאומית הנאבקת על זכויותיה, כך חייבים גם היהודים בעולם להילחם למען זכויותיהם. אין להסתפק באחוזת יהודים נרדפים, אמר, אלא "יש לקשור את החזית האנטיפשיסטית בישוב היהודי עם התנועה הלאומית היהודית הדואגת לעם היהודי כולו".

כך חרגו הדברים בכינוס מן המסגרת הצרה שהציעו לו כמה פעילים: דיון בשאלות הגיוס ומאמץ המלחמה בלבד. פעילי "האמת" שדאגו לאינטרסים הלאומיים של היישוב הכירו בראשית צמיחתה של אומה יהודית בארץ, והסתמכו על הגדרתו של סטאלין, שלפיה האטריבייטס של אומה הם שותפות הלשון, שותפות טריטוריה, שותפות חיי הכלכלה ושותפות היסוד הנפשי המתגלה בשותפות התכונות המיוחדות של התרבות הלאומית. ובהתאם לכך לא יכלו עדיין להכיר בקיומה של אומה יהודית אקסטרטוריאלי בעולם כולו.⁶¹

הופעתה של זיקה לגורל יהודי אירופה תובן לנו על רקע התמורות החשובות במדיניותה של ההנהגה הסובייטית, שחוללה ההתקפה הגרמנית על ברית-המועצות. אחד משינויים אלה היה מתן מרחב-מחיה למוטיב יהודי-לאומי. כבר בראשית 1942 אישרו השלטונות הסובייטיים את הקמתו של "ועד יהודי אנטיפאשיסטי". מטרתם הייתה להסתייע בגוף זה לשם הגברת האהדה והסיוע לברית-המועצות ברחבי תבל. ברם הוועד (שחבריו היו סופרים ואמנים ידועים) נעשה נקודת-מרכז של חיים יהודיים ברוסיה. בהקמתו נאלצו השלטונות הסובייטיים להכיר בעובדה שהכחישו עד אז — בקשרים מיוחדים של יהודי רוסיה לבין עצמם, ובזיקתם לשאר יהודי העולם. בתקופה זו גם הגדירו המפלגות הקומוניסטיות את עצמן כמפלגות לאומיות.

באוגוסט 1941 נפתחו ביזמת "האמת", שיחות בירור מוקדמות עם הוועד המרכזי. ברם המגעים נפסקו עקב מחלוקת נוהלית שנבעה מאי-נכונותו של הוועד

⁶⁰ הם שללו את דבריו של "פאבלו", שמי שחותר ל"פלשתניה סובייטית" אינו יכול להופיע כמי שדואג ליהודי אירופה. הוא טען כי יש להשאיר את פתרון שאלת יהודי פולין לחבריו הפולנים, והוסיף כי מי שסבור שהאינטרסים של תושבי הארץ משני העמים מזדהים אינו יכול להדגיש את הקשר שבין היישוב לבין יהודי העולם.

⁶¹ דבריו אלה של סטאלין הופיעו בווינה ב-1913, בחיבור קצר בשם "המארכסיזם והשאלה הלאומית" (וראה הערה 23). סטאלין חזוה את טמיעת היהודים, בהיותם משוללים אותם אטריבייטס, אך מסתבר שדווקא הגדרתו הביאה את פעילי "האמת" לידי הכרה במציאות החדשה בארץ. פעילי "האמת", שחלקם היו סטודנטים צעירים ומוכשרים, התלבטו הרבה בשאלות היסטוריות וחברתיות, ואין תימה שמקצתם הצטיינו לימים כחוקרים ידועים-שם וכאנשי חינוך: שמואל אטינגר הוא כיום פרופסור להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית. פעיל אחר — לוקש הירשוביץ (כינויו המחתרתי היה "גדעון") עזב את הארץ ב-1946, נטש את פולין לאחד מלחמת ששת הימים, ושווה עתה באוקספורד כחוקר אורח. ספרו 'הרייך השלישי והעולם הערבי' יצא בהוצאת "ספרית פועלים" בתשכ"ה.

המרכזי לרשום פרוטוקול, ולהביא את תוכן הדיונים לידיעת הקאדר.⁶² אף-על-פי-כן תבעו כמה מחברי "האמת" להמשיך את הבירור הפוליטי בטענה שלא תיתכן הופעת שתי קבוצות נפרדות בשם המפלגה הקומוניסטית.⁶³ אמנם חנוך בזווה שלל את הצורך בקיום מגעים עם אנשי "קול-העם", אך הוא נשאר בעמדת מיעוט, ולא נאבק על דעתו. ב-5 במאי 1942 נתחדשו השיחות, ונתברר כי נצטמצם מספר השאלות השנויות במחלוקת.⁶⁴ "יהודה" הדגיש כי אין מנוס מבירור עתידה המדיני של ארץ-ישראל, הגם שיש להיזהר מהעמדת נושא זה במרכז, מחשש שהפילוג בין שני העמים בארץ יוחמר עוד יותר. הוא הבהיר כי קבוצתו מצדדת בהקמתה של פדראציה ערבית, שבמסגרתה יזכה היישוב באוטונומיה נרחבת על בסיס טריטוריאלי. הפעם הוסיף נימוק כי הכללתה של סוריה תחזק את היסודות הדמוקראטיים בתנועה הלאומית הערבית, ובכך תחליש את התעמולה הציונית. המדגישה את השפעתם של החוגים הפרו-פאשיסטיים בעולם הערבי. נציגת הוועד המרכזי נתתה להסכים לתביעה להבטיח אוטונומיה ליישוב; היא אמרה כי אין מקום להעלות עתה את סיסמת "פלשת'נה עצמאית ודמוקראטית", אלא יש לרכוז את כל המאמצים לעזרת ברית-המועצות. בדברים אלה התבטאה תמורה קיצונית. מאז 1938 הסתייגו בזווה וחבריו מתביעתו של הוועד המרכזי לעצמאות לאלתר, וזאת מדאגתם לעתידו של היישוב. עתה עמד הוועד המרכזי על הצורך במאבק להשגת לגאליזאציה מלאה למפלגה, כתנאי שיאפשר לקומוניסטים להיעשות לאוואנגארד בחזית האנטי-פאשיסטית, אמנם תוך שמירה על עצמאותה הארגונית של מפלגתם. עם זאת נותרו כמה שאלות השנויות במחלוקת, ובהן התביעה ליתר דמוקראטיזאציה במפלגה, ולשיתוף פעולה עם חוגים ציוניים בשאלות יום-יומיות, כגון בהתנגדות לתחיקה שתאסור שביתות ובמלחמה בספסרות. במיוחד הסכימו נציגי "האמת" להשאיר את שאלת הערכת המרד הערבי ומשגי המפלגה בשנים 1936—1939 לבירור מאוחר יותר, וזאת כדי שלא להערים קשיים בדרך לאיחוד. לא נתקבלה תביעתם של נציגי "האמת" לאיחוד עם הנהגה פאריטטית, והחזרתם למפלגה לא הוגדרה כאיחוד. חברי השורה צורפו למפלגה המאוחדת לאלתר, ואילו ראשי "האמת" נתקבלו על תנאי. גישתם הנוקשה של חברי הוועד המרכזי (שניהלו את המשא ומתן זמן ממושך בנסיון להכניע את קבוצת "האמת") נבעה מן העיקרון שממפלגה קומו-

⁶² קד"ש 1272, תיק 26.

⁶³ שם, תיק 21, ובו מכתב מאת אסירות "האמת" בבית-לחם. האסירות מודיעות, כי הן תומכות בדרך קבוצתן, אך גם מצדדות במשא ומתן, וכן מכתבו של "החבר היים" ב"האמת" מפברואר-מרס 1942. חבר זה (לפנינו אחד המקרים הראשונים של הדפסת שם פרטי אמיתי בפרסום מחתרתי) היה לפני-כן מתנגד חריף לאנשי "קול-העם".

⁶⁴ בפגישות הפתיחה נועדו מטעם הוועד המרכזי שמחה צברי וג'ברא ניקולא (הורחק פעמים אחדות מפעילות בידי מוסה בשל "סטייה טרוצקיסטית"; כיום האיש המרכזי ב"מצפן"). נציגי "האמת", בהעדרו של בזווה, היו שאר שלושת חברי המרכז: דוד וילדר, "אריה" ו"יהודה". בהמשך הדיונים שוחחו בעיקר "מרים" ו"יהודה", שהיה מראשי התובעים בקבוצתו לחדש את המשא ומתן.

ניסטית אין חבר יוצא, אלא רק מוצא. אף-על-פי-כן טענו אנשי "האמת" בתקופה שלאחר יוני 1942, שמה שנתרחשה היה איחוד ולא שיבה.

ההתנערות מן הערביוזאציה וראיית הדיפרנציאציה ביישוב ביטאו את הכרתה של הסקציה היהודית בתהליך היסטורי של יצירת אומה יהודית בארץ-ישראל. ההתפתחות בשנות העלייה החמישית הביאה לראשונה, בייחוד עם ההתיישבות בעמק-חפר ובעמק בית-שאן, ליצירת רציפות טריטוריאלית בין גושי ההתיישבות היהודית; בו בזמן חלה התפתחות ניכרת של המשק היהודי העירוני, ועלו ארצה מומחים רבים ואנשים שהוגדרו כ"אינטליגנציה עובדת". על התפתחויות אלה התבסס הצורך בפתרון של אוטונומיה טריטוריאלית, שתבטיח את המשך התפתחותו הלאומית של היישוב.⁶⁵ פתרון מעין זה עלה בקנה אחד עם הסכמה לעלייה מוגבלת (בכך היה מפנה עקרוני), וזאת משום שלא יכלו להתעלם מגורלם של יהודי אירופה. אף-על-פי-כן נשארה קבוצת "האמת" אנטי-ציונית במפורש.

מסגרתם החברתית הסגורה של פעילי "האמת" וכן שיקולים רעיוניים ופוליטיים מנעו מהם השתלבות פעילה בפ.ק.פ. המאוחדת. כעבור זמן קצר הם יצרו להם שוב מסגרת עצמאית משלהם, וקבוצת צעירים שנתרכזה סביב שמואל אטינגר נטלה אז חלק מכריע בהתפתחות המעניינת שנתרחשה בקומוניזם הארץ-ישראלי בשנותיו האחרונות של המאנדאט, אך אלה הם נושאים למחקר נוסף.

⁶⁵ כך הסביר את הדברים בניזוה בסקירה מראשית 1941 (קד"ש 1272, תיק 23), שהיתה נסיון ראשון במפלגה הקומוניסטית לנתח ניתוח מקיף את ההתפתחות הכלכלית והחברתית של היישוב היהודי.